

83.3(2p=Балх)

М 22

С 9433

ДАЛХАТ МАММЕЕВ

У

КЯЗИМ
МЕЧИЕВ

КЪАБАРТЫ-МАЛКЪАР АССР-ы: ДЖАРЫКЪЛАУ
МИНИСТЕРСТВОСУ
УСТАЗЛАНЫ БИЛИМЛЕРИН КЕТЮРЮЧЮ ИНСТИТУТУ

ДАЛХАТ МАММЕЕВ

КЯЗИМ МЕЧИЕВ

С 9433

(Октябрь революциягъа дери
чыгъармачылыгъы)

КЪАБАРТЫ-МАЛКЪАР КИТАБ БАСМА
НАЛЬЧИК 1966

Б8С (Билк.)
М22

Китабны джууаблы редактору
Ахмат Джунусович Будаевду

7—2—2
БЗ—66М

Ёмюрлени саркъыуунда халкъланы культура хазна-ларын багъалауда марксизмни-ленинизмни мурдорун салгъанла миллетлени уллулугъуна-гитчелигине къа-раб бёлмей, хар миллетни джашау халына кёре культу-ра байлыкълары болгъанын туура этгендиле. Ала, хар миллет гитче, уллу болса да, битеу дуняны культура-сына кеслерини магъаналы юлюшлерин къошханларын эм аны бла ёхтемленгенлерин кёргозтгендиле.

Малкъар халкъы да кесини историясында бай куль-турасын къураб, ёсдюрюб келгенди, ол культура совет халкъланы культураларыны ичинде тийишли джерни алады. Ол культураны джаратылыу, ёсюу, чыныгъыу джолун тинтиу иши кесини излеучюлерин сакълаб тура-ды. Малкъар халкъны фольклору, профессионал лите-ратурасы джашау бла байламлы этилиб, илму джол бла энди тинтилиб башланганды.

Хар миллетни историясында ёхтемленирча айтхы-лыкъ адамлары болады. Ол миллетдеги адамлыкъ къыймат, культура къолай, интеллектуальна дараджа аллай адамлада ачыкъ кёрюнюб, миллетдеги джангы-чылыкъны, чыгъармачылыкъны ич онглары берлик хайыр аллайланы юсю бла кёрюнеди.

Малкъар халкъны ёсюмюн белгилеген уллу фахмулу адамларындан бирлери Кязим Мечиевди.

Бу гитче китабчыкъ Кязимни революциягъа деричи чыгъармачылыгъыны юсюнден джазылгъан ишиди. Мында Кязимни поэзиясын толу тинтирге онг джожьду. Аллай уллу борчну тамам джалчытыуну ишин автор базыныб кесине да алалмайды.

Кязим Мечиев 1859 джылда Шыкы элинде джарлы юйюрге туугъанды. Атасы Бекки аны темирчиликге юй-ретеди эм арабча окъургъа береди. Алай, Кязим арабча не кёб окъуса да, Мекгагъа эки кере барыб келсе да, ол

узакъ джашауунда не эфендилик, не хаджилик эмесен ди. Хар заманда да темирчи болуб тургъанды.

Қязим Мечиев Октябрь революциягъа къууанчлы тубейди. Азатлыкъ джашау берген насыбны джырлайды, джамауат кюрешге тири къатышады. Джангы джашау ызны кючлерге чакъырады.

Коллективизация башланганда бек алчыладан болуб колхозгъа киреди, колхозну темирчиси болады.

Малкъар халкъны литературасына мурдор салгъан уллу классик Қязим Мечиев 1945 джылда 12-чи декабрде Қъазахстанда ёлгенди.

* * *

Қязим Мечиев халкъ джашауну кертилигин терең суратлагъан сёзге къызгъанч, магъанасы бай, тили шатык, ниети кирсиз сууча ачыкъ назмуланы, лиро-эпикалы поэмаланы къоюб кетгенди. Ол джазыб къалдыргъан поэтикалы хазна совет халкъланы культура байлыгына белгили юлюш болуб къошулгъанды, бизни халкъны культура кыйматы ёрлеген тѳппени дараджасын кѳргюзтуб тургъанды. Ол чыгъармаладан биз акъылман-демократны джашаудагъы болумну, тюрленуени, халкъны къыйынлы халыны, адамлыкъ къыйматны, тюзлюкню юсунден сагъышларын, философия оюмларын, тилек-умутун, насыбха итинуюн, джюрекдеги излеучюлюк тынгысызлыкъларын, уллу кѳллю сабырлыкъланы кѳрюб болмагъан сагъайулулкѳну кѳребиз. Қязим бизге къойгъан духовна ырысхы малкъар халкъны культурасыны историясында чексиз джетишимлери ни бирича бутхузланмай джаныб турлугъу баямды.

Аны джазгъанлары башха тилеге кѳчюрюлгенини, газетлеге, журналлагъа басмаланганын айтмагъанда, джыйымдыкъ китаблагъа киргенлерин сагъынмагъанда, ана тилде эки кере китаб болуб чыкъгъандыла. 1938 джылда «Мени сѳзюм» деген ат бла гитче китабчыгъы, 1959 джыл'а, «Қязим. Сайлама чыгъармалары» деген ат бла бизге белгили чыгъармалары хазна къалмай басмангандыла.

Алай Қязим джалан ол чыгъармаладан башха джукъ джазмагъанды деб киши айталлыкъ туююлду. Ала Қязимни фахмусу джаратхан уллу поэтика ырысхыны бизге белгили аз кесекчигидиле. Шѳндю да аныкъыла болгъаны ачыкъланмай, халкъ аузунда айтыла,

фольклоргъа айланганларыда кѣб боллукъду. Бир-бирлери уа уруш джылларында, Орта Азиягъа кѣчюрюгенде атсыз-чуусуз тас болгъандыла. Аланы излеу, джыйыу, тинтиу, тизгини бла къурау эм окъуучулагъа хазырлауну проблемасы кесини излеучюлерин сакълайды.

Кязимни басмаланган китабларында чыгъармала джазылгъан джылла кѣргюзтюлюб тура эселе да, алагъа сагъайыб къараргъа керекбиз, ол даталаны арсарсыз тюзге санаргъа кыйынды. Аны чыгъармаларыны хронологиясы ахырына дери ийнанырча алыкъа ачыкъланмагъанды. Анда-санда бирлерин болмаса, революциягъа дери джазылгъан назмуларыны кыйсысы алгъа, кыйсысы артда джазылгъанын билирге да кыйынды. Ма ол себебден, аны чыгъармачылыгъын тинтгенде, ол чыгъармачылыкъны ёсюу халын тюз, керти бериу бек ауур ишледенди. Алай болса да, ол чыгъармалада айтылгъан магъаналагъа, ала кѣргюзтген ишлеге, ол ишле болгъан кезинде джамауат джашаугъа, Кязим бла бир кезинде джашаб, аны бла ахшы шагърей болгъан адамланы эскертиулерине терен эс буруб къараб, аны чыгъармачылыгъыны, аны акъылманлыгъыны чыныгъыуну процессин кѣрюрге боллукъбуз.

Мечнев джаза башлагъан заманны юсюнде да толу ийнанырча ачыкълыкъ джокъду. Бир къарагъанда ол даулашлыгъа ушамайды. Кязимни юсюнден бир зат джазгъанланы барысы да 1890-чу джылны кѣргюзтедиле. Ол акъылгъа авторла къалай келдиле? деген соруу тууады. Баям, аланы барысы да 1940 джылда литература ингиринде Кязимни «Мен назмула джазыб эртде башлагъанма, андан бери 50 джыл болады»,¹ — дегинден ол айтыуну чыгъаргъан болурла. Кертиси бла да, кесини къачан джаза башлагъанын поэтни кесинден уста ким билликди? деген оюм да чыгъады.

Алай ол затха иги эс буруб къарасанг, анга ийнаыргъа кыйынды. Ол ишеклениулени себеби Кязимни таныгъанланы эскериулери диле. Сѣз ючюн, Кязимни кыйыны Шауаев Зулкъарней деген къарт Кязим бек гитчеликден окъуна сѣзге уста болуб, джырла тагъаргъа эртде къармашханды дейди. Ол затланы биз Т. Холаманов, С. Настаевча Кязимни уста таныгъан къартла-

¹ Газета «Социалистическая Каб.-Балкария», 14 июня 1940 г.

дан эм шёндогюлю акъсакъл поэт С. Шахмурзасевдан да эштгенбиз. Уруш башланьрдан аз алгъа Қязим Мечиевге кѣб кере тубеген Қъайсын Қулиев, Керим Отаров да Қязим алагъа джазыучулукъ ишни сабийликде башлагъанын кеси айтханды дейдиле.

1938—1940 джыллада Қязимге секретарлыкъ этиб тургъан Додуев да: «Мен джыр тагъыб гитчеликден тебрегенме деб айтханын Қязимден эшитгенме» деб эскертеди.

Ол ишни бир джаныды. Қязимге 1890—джыллада 30—31 джыл болгъан эди. Ары дери джазмай тургъан адам ал атламында окъуна ол бизге 1890 джыл джазылгъанды деген чыгъармаланы бераллыкъды деб ийнааллыкъ тѳюйюлбюз. Ол назмулагъа иги эслеб къарасакъ, алада юйренчек ыз билинмейди. Кесини энчи по черкин излеб, джазаргъа юйрене тургъан адамны къолундан аллай магъаналары терен, суратлауу кючлю, социальна позициясы ахырына дери ачыкъ, артыкъ сѣзсюзлюк, формасыны алааматлыгъы шарт кѣрюннген чыгъармала хазна чыкъмайдыла. Ол назмуланы къайсысын алыб къарасанг да алада джазыучулукъ хунерге уста юйреннген, фахмусун бийикликге чыгъара билген, джазыу ишинде керекли сынауу болгъан поэтни къолызы кѣрюнеди.

Да сора Қязим ол джылны (1890 дж.) нек кѣргюзтеди? Баям, ол ары дери джазгъанларын халкъны духовна ырысхысын байыкъландырлыкъ къыйматлы затха тергеген болмаз, ол назмугъа къаллай бир чексиз уллу магъана бергени уа эртдеден бизге белгилиди. Қязимни битеу поэзиясыны баш къыйматы болгъан урунганлагъа джакъ басыучулукъ, унукъдуруучуланы терслеу ауазы аны бек алгъа джазылгъан чыгъармаларында окъуна бек кючлю болгъанына эс бурсакъ, Қязим чыгъармачылыкъгъа эртде юйрене башлагъанын кѣрлюкбюз.

Қязим Мечиевни чыгъармачылыкъгъа итиниюу, кесини фахму байлыгъыны сынаб кѣрюнюю медрседе окъуб тебрегенде окъуна башланнганды. Табийгъатдап фахму бла акъыл юлюшню чомарт алгъан, къызыу джюрекли Қязимни ол итиниюун, чыгъармачылыкъгъа кѣллениуюн уятхан себеблени, аны узакъ заманладан бери джаратыла келген фольклордан эм джахиллигин

джоуб, шаркъ поэзияны окъургъа онг табханындан из-лерге керекбиз.

Қязимни чыгъармачылыгына хар заманда да кючкѳуат бериб тургъан таркъаймаз юч уллу шаудан ачыкъ кѳрюнедиле.

Аланы биринчиси, бизни халкъ ѳмюрлени саркъыуунда кѳурай, айта, туудукъдан туудукъгъа къалдыра келген сейирлик бай фольклорду. Қязимни поэзиясы халкъ фольклорну тохтаусуз терен юйрениуню барыуунда къанатланыб байыкъланганды.

Экинчи шаудан'а, шаркъ миллетлени классикалы поэзиясыны айтхылыкъ чыгъармалары эдиле. Қязим бурунгу таджик, узбек, фарс, араб классиклени чыгъармалары бла ахшы шагърейлениб, юзмей окъууун узакъ джашауунда тохтатмай бардыргъанды. Кесини джазыучулукъ хунерин кючлендирир ючюн кюрешгенди. Ол Низамини, Фирдоусини, Физулини, Навоини атларын хар заманда да уллу суймеклик, терен хурмет бла сагъына, кесини устазларына тергегенди. Малкъар халкъны культурасы, литературасы Қязимни чыгъармачылыкъ кючю уянган кезиуде ѳсуб джетген дараджаны заманында сейирлик литератураларында узакъ ѳмюрлюк сынаулары болгъан шаркълы миллетлени классикалы поэзиясына таяныуну кеси окъуна бизни халкъны культурасыны историясында прогресс эди. Аны себебли ол заманлада уллу орус эм Европа литератураларындан хайырлы юйренир онг аз болгъанды. Ол уллу ырысхы бла кеси чыгъармачылыгъын байыкъландырыб Қязим магъаналы иш этгенди. Алай ол шауданла Қязимни фахмусуна джангы кюч, джангы кѳуат бериб байыкъландыргъанлыкъгъа, аны фахмусуну терен кеси энчи халлылыгъын дженгалмагъандыла, аны поэзиясын джалгъан ауазлыкъгъа, башханы эриклеучю дегенча халгъа элталмагъандыла.

Қязим уллу эм деменгили художникча, ол шауданланы поэтикалы культураларын кесини чыгъармачылыгына терен сингдириб критикалы кѳз бла къарайды. Кесини чыгъармачылыкъ бетин бузарча затланы алмайды, халкъ джашауну уллу кертилигин ачыкъ суратларгъа болушурча юйренеди. Ол культураланы кенг байлыгъындан юйрениу бла Қязим кесини поэзиясын суратлауну джангы кереклери бла эм духовна дуниясын джангы ниетле бла байыкъландыргъанды.

Ол биз айтхан шауданла Кязимни чыгъармачылыкъ хунерине берген хайырлагъа иги эс буруб къарасакъ, аланы къайсысы къайсы кезиуде баш магъананы тутханын, ала поэтни фахмусу бла айырылмазча биригиб, бир бирге алаамат сингиб, сейирлик чыгъармаланы къалай джаратылгъанын кёрюрге боллукъбуз.

Кязимни чыгъармачылыгъыны ючюнчю эм баш шауданы уа,— ол кеси мардасыз уста билген халкъны джашаууду. Горький айтханча, аны джашауда кёргени, билгени ассыры кёбден, тенгсизлик джашау ызда урунганланы азабланыууна ассыры джарсыгъандан ол тауушсуз тэзюб туралмагъанды. Кёргенин-кёргенлей джазыб, артыкълыкъны дунясыны керти бетин ачаргъа, анга налат берирге джашау кеси себеб болгъанды.

Кязим Мечиевни XIX ёмюрню ахырында, XX ёмюрню башында чыгъармалары таулуланы ол кезиудеги джашау болумларын, аланы джашауда тутхан орунларын, джамауатны эм энчи адамланы историялы къадарларын суратларгъа, социальна тенгсизликни тамырын ачаргъа джораланнгандыла. Ол кесини ал чыгъармаларында окъуна халкъыбызны джашау джолуна сынау кёз бла къарагъан, халкъны алгъа, прогрессге чакъыргъан адам болгъаны ачыкъ кёрюнеди. Кязимни ол чыгъармалары халкъ фольклоруна бек джууукълугъу, фольклордача мында да урунганланы муратниетин, сагъыш-къайгысын берирге усталыгъы кючлю сезиледи.

✓ Алай, ол джууукълукъла бла бирге, Кязимни назмалары халкъ фольклорундан эсе биле-биле айырмалыгъы да барды. Кязим чыгъармаларыны бир тизгининде да халкъ чыгъармачылыгъыны сёз къурау культурасын эртдеден джюрюген джорукъну халында къайтарыб бермейди. Битеу сёз байлыгъы да, сыфатлаулары да, сёзлени къурау амаллары да Кязимни поэзиясында халкъ чыгъармачылыгъындан эсе къайда бек теренлетилгендиле. Поэтни джашауну сезиую, аны ангылау халы уа ачыкълагъан жангы оюмла, сезимле бла кючлетилгендиле. Халкъ чыгъармачылыгъында кючлююк бла ачыкълыкъны Кязим жангы бийикликге кётюралгъанды. Мечиевни чыгъармаларыны ниетлери да, итиниую, кёллениулери да халкъ поэзиясындагъыладан башхады. Бу чыгъармалада ол кезиуде джашау ызны болум халыны чюйреликлерин, ол кезиудеги таулу элдеде социальна артыкъ-

лыкъны герслеу, элдеги джашау төрелени эртдеден бери джюрютюлген осал адетлерин сөгюу бек кючлюдү. Джахилликни, къарангылыкъны, тау бийлени мурдарлыкъларын джюрекни оту бла терслеу, эркин кымылдар къарыуу болмай, джокълукъну ийисли туманында тунчукъган унукъганлагъа джакъ басыу, ала джанлы болуу фахмулу берилгенди.

* * *

Кязимни революциягъа дери джазылгъан чыгъармачылыгъында мотив социальна тенгсизликни кёргюзтюу, байла бла бийлени эм урунганланы араларында келишиусюз чюйреликни, ол эки къаджау социальна къауумдагъы мурат, ниет, борч башхалыкъланы ич халын ачыб кёргюзтюу болгъанды. Ол илишанны биз поэтни бизге белгили бек алгъа джаратылгъан чыгъармаларындан окъуна эслейбиз.

Озгъан ёмюрню ахырында, XX ёмюрню баш джылларында джашауда болгъан историялы уллу тюрлениуле ол заманны фахмулу адамларыны эслерин унукъганла бла унукъдуруучуланы орталарында мардасыз терк джютюлене келген конфликтге бургъанды. Ол келишиусюзлюкле къайдан чыкыгъанын эм къайсы ыз бла барлыгъыны юсюнден джууаб излерге тюртгенди. Ма ол джаны бла къарагъанда джашауда болумланы терен ангылау эм аны суратлау джанындан Кязимни чыгъармалары бек алгъа кетгендиле. Алай аны бла бирге ол чыгъармаларында поэтни феодальна-патриархальна джашауну юсюнден оюмлары ахырына дери ачыкъланыб, бир системагъа джыйылгъан социологиялы теория халда берилгенди дерге джарамайды.

Ол кезиуде таулула джетген джашау формацияны төбенлигинден демократ-поэт класс джиклениуню политика-экономика мурдорун анализ этиуден узакъ эди. Ол джалтан да классланы байлыкъгъа, ырысхыгъа, властха болгъан халларын ачыкъ кёралгъанды. Алай болгъанлыкъгъа, малкъар джамауатны (обществону) бир бирге къаджау сюелген, къайнатса къаны къошулмаз эки джау къауумгъа юлешиннгенин айтмакълыкъны, ол оюмгъа келмекликни кеси окъуна Кязимни терен акъылманлыгъын ачыкълайды. Кязимде политика сезимлилик кючлю эди. Ол'а джашауда болумну тюз эслерге бо-

лушханды. Кязим Мечиевни поэзиясында социальна мотивлени биз бек алгъа аны тиширыулары азатлыгъына джораланган назмуларында кёребиз. Ол чыгъармалада бек баш оюм: джашау ызда социальна тенгсизлик тургъан къадар бирге тиширыулары адамлыкъ къыйматлары тюзюрюлюб, малны къыйматына дери чёкдюрюу кетерлик тюзюлдю демекликди. Ол оюмгъа поэт алай бош келиб къалмагъанды. Аны ючюн ол уллу чыгъармачылыкъ излеуню процессин бардыргъанды.

Тиширыулары азатлауну проблемасын бек алгъа Кязим башламагъанды. Ёмюрлени саркъыуунда адам улуну сансыз кёб алчы адамлары ол ишге кёб акъыл буруб, заманларын бериб, уллу къыйын салгъандыла. Халкъ фольклоруна къарасанг да ол мотивле бек кючлю болгъанын кересе. Аны юсюнден А. М. Горький былай джазгъанды: «Хазна къалмай, битеу дуняны халкъларыны фольклору тиширыулары акъыллылыкъларын, аланы табигъатха иеликлерин, хар неге да айтхылыкъ уста болгъанларын кёрдюзтеди»¹

Тиширыулары эркин этерге чакъыруу мотивле Шаркъ классиклени эм Шаркъ халкълары фольклорунда кючлю болгъанды.

Малкъар фольклорну халкъ поэмаларында, ийнарларында, суймеклик тарыгъыуларында, юйдеги джашауну юсюнден джырлада, тюрю-тюрю жомакълада да таулу тиширыулары юсюнден кёб айтылгъанды. Алада къызла-къатынла, эр кишилени чынтды тенглерича, акъыллыла, джигерле болуб бериледиле. Сёз ючюн. «Ёлюб кетсем не этеренг?», «Гюнахлы»² дегенча фольклор чыгъармаланы айтсакъ боллукъду. Алай ол чыгъармаланы кёбюсюнде эркинликге таралгъан, тузакъдан ычхыналмай тыпырдагъан, мугурлукъгъа дженгдирген тиширыулары сарнаулары, кёз джашлары, тарыгъыулары берилгенди. Кязим кесини поэзиясында таулу тиширыулары джюреклеринде болгъан затланы ачады, татлы умутларын, терен оюмларын, тилеклерин, итиниулерин береди. Анга дери бизде айтылгъан халкъ джырлада, фольклорда уа, кёбюсюнде, тиширыуну бушуулу къада-

¹ А. М. Горький. Соч. т. 27. стр. 183. Москва. 1953 г.

² Малкъар поэзияны антологиясы. Нальчик: 1959 дж., 114—119 бетле.

рыны тыш халын бериу бла чекленгендиле. Қязим таулу тиширыуланы суймекликлерини тазалыгын, аланы суймекликге кертчиликлерин, суймеклик ючюн, насыб ючюн джигит кюрешгенлерин, аланы джюрек халаллыкъларын, асыллыкъларын, эгоизмге дженгдирмегенликлерин, ишге къаты, тѳзюмлюлюклерин уллу хурмет бла кѳргюзте, социальна тенгсизлик аланы да мал халына тюшургенин ачыулануу бла ачыкътайды.

Поэт кесини ал джазылгъан чыгъармаларында таулу тиширыуну онгсузлугъун бушуулу къадарын суратлауну башха проблемаланы ичинден бош сайлаб алгъан болмаз. Ол сайлауну себебин эпоханы халындан, таулу тиширыуну мал орнуна сатдыргъан джашау ызгъа, тиширыуланы джашауда сыйсызлыкъларына поэтни къарау халындан, аны фахмусуну табийгъатындан излерге керекди

Аны юсюне, малкъар халкъ тиширыулагъа эркинликни элпегирек бергенча кѳрюнген тау миллетлени бири эди. Кертиси бла да бизде тиширыугъа къол кѳтюрюу, анга аман сѳлешиб, аны бла тѳйюшгенин къой, аны къатында сылыкъ сѳлешюу окъуна бедилли ишге саналгъанды. Ауур ишни таулу тиширыугъа этдириу намыссыз ишге тергелгенди. Аны юсюне, юйге оноу да хар не да таулу тиширыуну къолунда болуб, эр кишиле хар нени да маджара, тышда айлана юй оноугъа кѳбюсюнде къатышмагъандыла. Ол'а бизде матриархатны кѳб затлары сакъланнганын кѳргюзтеди. Андан сора да ислам келгинчи, къызны къалыннга сатыу болмагъанын белгилейдиле

Алай тиширыулада ол тенглик алдаулу тенглик болгъанын, таулу тиширыуланы халларына ол чарслыкъны ичинде къарасанг, бирси тау миллетледеча, мында да тенгсизликни бек ушагъысыз болуму тургъанын кѳресе. Ол артыгъыракъ да суймекликде, энчи насыб, юйдеги джашау къурауда, джамауат ишде кѳрюнеди. Ислам къатыдан къаты синге келгени къадар, капитализм хар затны товаргъа айландыргъанча, таулу тиширыула да сатлыкъ товарны орнуна тюшедиле. Матриархатны ахыр элементлери тас боладыла. Ма ол затланы Қязим уста кѳрюб, терен ангылайды. битеу чыгъармачылыкъ уста-

¹ *Тенцов.* «Очерк жизни и быта Урусбиевцев», «Терские ведомости», 1890 г. стр. 83.

лыгы эм уллу аккылыманлыгы бла тиширыула азатлыгы ючюн сюеледи. Аны философлугуну — аккылыманлыгыны дагыда бир шагъаты: ол, заман озадан оза баргъаны къадар, тиширыуланы онгсузлугу кючлене келгенин ангылагъанда да, исламгъа дери эски джашауну аламангъа тергеб, бурундан къалгъан осал адетлени махтамайды, ол озгъан, эртдеги джашауну оздуруб махтауладан узакъды. Джашау тохтаусуз алгъа барлыгын ангылаб, прогрессни ызы бла алгъа барырча чакъырады.

Кязим Мечиевну «Тау башында тау болмаз», «Санга къайыкъ бла баргъа», «Къоншубуз» деген чыгъармалары кеслери алларына тиширыуланы джашауларында белгили бир затны юсюнден авторну ниетин ачыкълай эселе да, ала джашауда бир уллу затны юсюнден айтыллыкъ магъаналы ишге хазырланган суратлау юлгюлеге ушайдыла. Ала окъуучуланы аккылларын-эслерин джашауну юсюнден айтыллыкъ терен магъаналы хапаргъа хазырлайдыла. Ма аны «Тау башында тау болмаз» деген төрт тизгини:

«Тау башында тау болмаз,
Джангыз терекден бау болмаз.
Кылыч джара сау болса да,
Сюймеклик джара сау болмаз»¹

Ол тизгинледе таулу кызыланы сюймекликлерин, джюрек отларын джукъгъа тергемей, асыл сезимлерин сатыу-алыу къаугъасында (къалын-берне) балчыкъгъа малтаргъа кюрешген эски дунягъа: тутхан джолугъуз терсди, таулу кызыны джюрегинде да сюймеклик мыдыхы къайнайды деб, ачыкъ сюелген чынтды адамны ауазы барды. Алыкъа ол тизгинледе терсликни адреси ачыкъланмагъанды. Джалан да окъуучулагъа болгъан затны унутмагъыз, кёрмей, сезим сокъуру болуб джюрюмегиз деген эскертиудю. Аны юсюне, бир къарагъан адамгъа автор тизгинлени къуруларын бериуден да къачмагъанча кёрюнеди. Айтылгъан магъанагъа тийишлиси болмагъан строфаны ал эки тизгини къурлай кетиу фольклорну илишанларынданды. Ала фольклорда кёбюсюнде не интонацияны бир бийикликде эл-

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 31 бет

тир ючюн, не да бир итиннуде (темпде) ритми берир ючюн, не да рифмасы ючюн хайырланыладыла. Фольклордан юйрениуню диалектикасына туюшюммегенле, аллай чырмаулагъа абына, кёб кыйналадыла. Кязим да фольклордан кёб юйренгенди. Андагъы тил байлыкъны тематика, жанр элекликни, ачыкъ ангылашыныулукъну поэзиясына сингдиргенди. Алай, ол фольклорну чыгъармачылыкъ джол бла юйрениб, аны андан ары теренлетгенди. Джашау кертиликни болуб тургъан суратын джалан фольклор ызда берирге болмазын билгенди. Юйрениу фольклор бла чекленсе, бир жанлы, такъырлай къаллыгъын сезгенди. Европа не да орусуланы литературасындан юйренир онг табмагъаны себебли, Шаркъ классиклеринден кёб затха юйренирге туюшгенди. Ма ол юйрениуню бир шагъаты биз сюзе тургъан тёрт тизгин назмуду. Кязим Мечиевге дери малкъар халкъны литература культурасы тёрт тизгинли назмуну билмейди. Аны юсюнден артда айтыллыкъды.

Кязим Мечиевну битеу поэзиясында да халкъ джырланы биз башда айтыб озгъан кемчилик белгилисини тыш тюрсююн тутханнга ушагъан джангыз чыгъармасы ол биз айтхан тёрт тизгинди. Аны башында айтылгъан «Тау башында тау болмаз, джангыз терекден бау болмаз» деген тизгинлери бла «кылыч джара сау болса да, суймеклик джара сау болмаз» деген тизгинлерини бир бирге байламлыгъы джокъчады. Алай ол джокъчалыкъ алдаулуду. Себеби — ол параллелни юсю бла автор ич ассоциацияны къурайды. Авторну эстетика оюму «кылыч джара сау болгъанда да, суймеклик джараны сау болмазын» билдириу болгъанлыкъгъа, биринчи эки тизгин окъуучуну акъылын бир джерге джыйыб, сагъайыун кючлендиреди. Ол себебден, тыш байламсызлыкъ кёрюнген тизгинледе да поэт чыгъармада кеслери борчларын толтургъан магъана береди. Ол чыгъарма суююу эркинликлери болмагъан таулу тиширыулада да суймеклик уллу болгъанын ачыкъ этгенди.

Не да аны ол джыл джазылгъан:

«Санга кыйыкъ бла баргъа
Умут этгенем. Кыйыгъым
Тюбю башына бурулуб,
Мен джарты джолда къалдым.

Мени ёнюмю эштмейсе,
Атынгы айта джолгъа чыкъсам.
Джалан къая зыгырдауун
Эштеме, сени чакъырсам»¹ . . .

— деген назмусунда эки суйген джюрек бир бирге тер-
милиб, къошулур онг табмай таралгъанларын айтады.
Мында Кязим суйген джюреклени артыкълыкъгъа тез-
мей къычыргъанларын береди. Бу назмуда биринчи чы-
гъармагъа къарагъанда терсликни бети игирек ачыла-
ды. Окъуучу ол затны битеу терлиги джашау ызы
табсызлыгъында болгъанын сезе башлайды. Ючюнчю
назмусуна «Къоншубуз» деб аталады.

«Къоншубуз, оджакъ тюптюнюнг
Дайым кёрюнюб турады.
Алай санга узакъ джолум,
Чегемден Багдадхачады»² .

Мында бир бирни бек суйген джаш бла къызы
къайгылы болуму, татлы суймекликлери, аланы ол
айырылыр чекге тындыргъан джашау болумгъа джю-
рек джарсыулары айтылады. Суймекликни юсюнден ха-
парны къыз айта эсе да, джаш да аны суйгени кёрюне-
ди. Аны себеби -- къыз суймеклик муратына нек джет-
мегенин айта келгенде, чырмау болгъанланы сагъынган-
да, сен мени суймединг деген тырман джокъду, экибизни
суймеклигибизге чырмау болдула деген дау барды.
Суймеклик узакъны-джууукъну билмейди, заманны
тергемейди. Автор къызы суйген джашы къоншу бо-
луб тургъанлай окъуна, Багдаддан да узакъды деу бла,
ары баргъандан башха чырмау чыкъмаса, бауурланыб
барыргъа тюшсе да, эки суйген джюрекли къууаты бир
бирге элтир эди демекликди. Алай джашау ызы терс-
лиги суйюу дегенни джукъгъа да санамайды. Назмуда
терслени атлары ачыкъ айтыладыла. Ала джашны ата-
сы бла къарындашыдыла. Автор айтмай эсе да, джаш
байыракъ, къыз'а джарлы юйден чыкъгъаныны пала-
хын кёребиз. Мында да суймекликни джаш адамланы
насыбы деген асыл затны, джашау тарлыкъны кюй-
сюзлюгю хорлайды.

Поэт бизге ол назмусунда терсликни бетин ачыб, ад-
ресин джангылмазча этиб, ол терсликге налат бе-

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик 1958 дж., 32 бет.

² Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик 1959 дж., 33 бет.

ре эсе да, аны джаш адамла кеслерини насыблары ючюн тири кюрешгенлерин кёргюзтмейди. Автор аллайланы табхан да болмаз. Аны юсюне, ол геройла, джашау берген кыйынлыкъгъа хорлатыб, джарсыуларын айтыу бла чекленедиле. Алай ол окъуна чыгъармачылыкъ джигитлик, кёрюрге усталыкъ, джютюлюк эди. Ол заманлада тиширыуну сыйсыз этиб, малны сатханлай джюрютгендиле. Аланы аталары айтханнга, «некяхгъа» угъай дер онглары болмай тургъандыла. Ол адетни кесин да терсге тергемегендиле, себеби — кёб замандан бери джашау гёреде алай болуб келгендиле. Ма ол терсликни чынтды бетин уста кёрген, аллай ишлеге къаны къайнагъан, тюзлюкню ёкюлю болууну баш борчу сунган уллу поэтге окъуна аллай магъаналы проблеманы кётюрюр ючюн джашауда тюрлениуле болургъа керек эдиле. Ала болдула: феодальна-патриархальна адетле сёгюле башладыла. Къулчулукъ кетиб, Россияда революция кётюрюлюу къозгъалыб, капитализмни халлары кыйыр-бучхакъдагъы халкъгъа да джете келгенде, адамны кеси башына азатлыгъыны къайгъысы таулулада да ачыкъ джайылады. Къазимни биз сюзген назмулары джашауну ол тюрлениуюню сураты эдиле.

Къазим Мечиевни ол циклдагъы бек алаамат назмусу, малкъар халкъда эртде джыргъа айланган «Тарыгъыуду». Аны поэт 1898 джылда джазгъанды. Аны джазылыууну юсюнден Къазим 1940 джылда 6-чы июнда кесини литература ингириде былай дегенди: «Манга кеси эллилерибиз, башха эллиле да келиучю эдиле, аланы кимиси кесини бушуундан, кимиси къууанчындан джыр этеримми тилеучю эдиле... Бир кюн манга бир тиширыу келди. Ол кесини къаргъышлыкъ кыйын джашауундан манга хапар айтыб тарыкъды. Ол кеси суймей тургъанлай, джууукълары аны бир огъурсуз бай къартха эрге бергендиле. Ол тиширыу кеси уа бир джарлы юнюу къызы болгъанды, чырайлы джигит джашны суйгенди. Алай къызыны ата-анасы, ол заманы кюйсюз адетлерине бойсуна, аны къадарын бушуулу этиб, суйгенинден айырадыла».¹

Ол тиширыуну къайгъылы хапары поэтни терен са-

¹ С. Николаев, «Литературный вечер Къазим Мечиева», газ. «Соц. Каб.-Балк», 14 июня 1940 года.

гъышландырады, аны юсуне ол Шаркъ къралларында айланганьында, андагъы тиширыулары адам угъай, хайыуан окъуна тѣзмезча унукъгъан халлары поэтни ол ишге бютюн да терен кърарарча этедиле. Тиширыулары экинчи дараджадагъы адамгъа тергеуню социальна тамырын кеси ангыларгъа кюрешеди. Акъылман — демократ аллай тенгсизлик джалан ол хапарны айтхан къатында угъай, битеу тиширыулада болгъанын кѣралады. Ол себебден, поэт халкъны болумну осаллыгъына юйренчеклигин, джашауну халын джютю сезалмагъанын ууатырча, терсликлени джашырыргъа кюрешген чарлыкъны чачарча чыгъарманы джазаргъа дертленеди. Ол назму къыйынлыкъны кеси башындан сынагъан тиширыуну хапарлауу бла этилгенликге «социальна заказ» (В. В. Маяковский) эди. Алай биреуню тилеги бла этилген зат авторну джюрегинде джууаб табмай, аны джюрегин терен джарсытмагъан затладан болса, чынтды поэзия угъай, имитация тууады. Себеби — «Социальна заказны джалчытыр ючюн кеси классыны алчысы болургъа керекди, битеу фронтлада кеси классы бла бирге болуб, кюреш бардырыргъа керекди. Искусствону аполитичналыгъын ууатыргъа керекди»¹.

Ол себебден, назму джангыз адамны тарыгъыуу болуудан ѳтуб, ол кезиудеги таулулары джашауларыны кертиликде болуб тургъан суратын джыйышдырыугъа дерн кѣтюрюледи.

Д. И. Бычков ол назму фольклор ызда джазылгъанды дейди. Ол бир джанындан кертиди, мында фольклор тарыгъыу джырлагъа джууукълатхан ушашлыкъ ачыкъ кѣрюнеди. Алай ол тыш ушашлыкъды. Себеби — андагъы джашауну болуб тургъан керти халына берилиую, образлары ачыкълыкълары (конкретлиги), суратлау кереклерини бошлугъу, интонациясыны джангылыгъы, ниетини тенденциозналыгъы (джакъ басыуну ачыкълыкъы) — быланы барысы да фольклор джорукъдан ычхыналмагъан юйренчекни къол ызындан туугъан зат болмагъанын ачыкълайды. Ол назмуну магъанасы артыкълыкъгъа, адамны кесини джанына, санына эркин этмей, юйюкдюрген, азаб чекдириб тургъан джорукълагъа къаджау сюелмекликди. Кърарыусузлары джанына бо-

¹ В. В. Маяковский. Изб. произ. Гослитиздат. М. 1953 г., т. 2. стр. 481.

луб, аланы джашауларын, намысларын кьоруулагъан, тиширыуланы бугъоудан ычхындырыгъа кюрешген ол кезнуледе бек кыйын эди. Тюзлюкню бек терен сезиу, аны ючюн къаты, таукел сюелиу уллу поэтлени биринчи шартлары болгъанды.

Ол заманлада таулулада уллу фахмулула дагъыда болгъандыла. Ала да тиширыуланы сатыуну-алыуну, аланы артыкъ инджилгенлерин да кьргендиле, кеси оюмларында ушагъысызгъа да терегендиле, алай, ачыкъ терслеб, демлешиб сюелир дараджагъа ёсалмагъандыла. Ол терсликге къаджау сюелир ючюн кьуру акъылдан сора да керекли затланы бири фахмуну джигитлигиди. Ол зат'а Кязимде чомарт эди. Назму тарыгъыу халда барады. Къатын кеси сынагъан кыйынлыкъланы санай, кёз джашын тегеди. Чыгъарманы интонациясы хапарчыны болумуна кёре, бирде шош, бирде мудах, бирде терсликге налат берир ючюн ачы кычырыкъ болуб келеди.

Назмуда джарлы юйню джашын суйген, ёхтем, акъыллы, субай, сёзге уста кызыны да, кесини насыбы ючюн кюрешалмагъан джашны да кёребиз. Джангыз кызылары, малкёзлюк бла, къалыннга сатхан ата-ананы терсликге кёмюлген сыфатлары да кёрюнедиле. Алай, автор ол осал ишлери ючюн джалан ол эки къартны терслеб кьоймайды, аланы ол чекге джетдириб ёсдюрген джашау халгъа налат береди. Себеби — «кесим демегени эки эрни бирге джетмейди» деген принцип бла хар ким кеси баш ауарасында кюрешген джашауда, ол ата-анагъа тамбланы кыйгъысы кюндюз солутмай, кече джукълатмай дыгалас этдиргенди. Ала кызылары суйген джашына барса, насыблы боллукъларына да ийнанмай, бир да болмай эсе, джарлылыкдан ычхыныр деб, къартха эрге береди. Кеслери да бир зат юзерге кюрешедиле. Ол терсликлени кьурутур ючюн джалан да ата-ананы акъыллы этиу аз болгъанын, аны ючюн джашау ыз ёзгерирге кереклилигин, ачыкъ кёралмаса да, авторну чыгъармасы кьргюзтген ишлени болуму окъуучуну ол оюмгъа келтиреди. Ма ол себебден, кызыны кеси суймеген къартха сатылыуунда баш терслик джашау ыздады.

Таулу тиширыуланы юсюнден джазылгъан циклдагъы назмуланы ичинде бу бек башыды. Мында автор таулу кызылада да терен суймеклик болгъанын, ала

кызыу сюе билгенлерин, аланы сюерге, насыблы болургъа, эркинлик алыргъа тийишли болгъанларын, алай алагъа джашау ызны терслиги насыб бермегенин айт-тыб, терсле кимле болгъанын кѳргюзтѳб чекленмейди. Чыгъармада кеси сѳймеклиги ёчулюб, энчи насыбдан кѳурлай къалса да, бирси тиширыуланы насыбы ючюн кюрешге чыкъгъан таулу тиширыуну сыфатын суратлайды. Къызланы энчи насыб ючюн кюрешге чакъырады.

Назмуну бу тизгинлери ол чакъырыуну ачыкъ кѳргюзтедиле:

«Атам, анам этдиле деб,
Сѳймейин эрге бармагъыз.
Джууукътадан кѳоркъама деб,
Джюрек сѳйгенден къалмагъыз»¹

Энди терсликни бети ачылгъанлай къалмайды. Аны тиширыулары ачыкъ акъыллы, билимли, сѳйюуге кертичи, тѳзюмлю, джигит, асыл, субай, халал джюрекли, сезимли тиширыуладыла.

Къазимге дер кеслерини чыгъармаларында тиширыула да окъургъа керекдиле деб ачыкъ сѳелген таулу джокъну орунундады. Къазим назмуларында джахиллик эр кишиге тиширыугъа да бирча уллу кемчилик болгъанын айта, кесини халкъ джарыкъландырыучу-кюрешчи, тиширыула тенглигини ёкюлю болгъанын кѳргюзтѳю. Аны «Арабстандан юйюне джазгъан къагъыты» ол ишге шагъатды.

Тиширыуланы, сѳймекликни юсюнден назмуланы бек ахырындагъысы «Къызны гарыгъыууду» (1907 дж.). Ол «Аллах манга чачны узунун бериб, насыб бермей кѳойгъанды» — деб, нарт сѳзню сейирлик уста хайырланыб, къызны кѳайгъылы сыфатын ачады.

«Адамла кѳайгъырмайдыла, къаялагъа тарыгъама» деб, халкъны терсликlege чыдамлылыгъында осал болумсуз адетlege налат береди.

«Аллах манга чачны узунун
Бериб, насыб бермей кѳойгъанд.
Анам къара кѳзле бериб,
Сѳймеклигимни сѳйыргъанд»².

¹ Къазим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 36 бет.

² Къазим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик, 1959 дж., 49 бет.

Нарт сезде «тиширыуну чачы узун, акъылы кысха болады» демеклик ёмюрлени саркъыуунда тишырыулары сындыргъан терс акъылды. Автор аны бош сайламайды. Нарт сездеги магъана терс болгъанына полемика, даулаш магъана береди. Тишырыулары насыбсызлыкълары аланы акъылсызлыкъларындан, экинчи дараджалыкъларындан болмай, джашау ызны герслигинденди деген магъана чыгъарады. Кязим ол назмуда тиширыуну азатлыгъыны чынтды кюрешчисича кёрюнеди. Малкъар халкъ поэзия аллай юлгюлени хазна билмейди. Алада социальна зулму, тенгсизлик алай ачыкъ, алай кючлю бир заманда да кёргюзтюлмегенди.

Сюймекликни, тиширыулары юсюнден аны революциягъа деричи джазгъанларында ма быланы унутмазгъа керекди:

Ол кесини, авторну атындан джазмайды. Къыйыныкъ сынагъан, терслик, зулумдукъ эзген тиширыулары кеслерине хапар айтдырады. Аны алай болуу себеби, ол кюйсюз ишлени кеси башларында сынагъан тиширыулары кеслеринден уста киши билмегенин ангылаудады. Биз аланы сёзлеринде аланы психикаларын, джана келиб, джашау артыкълыкъны отунда кюл болгъан сюймекликлерин, джууабсыз ёчюлген сезимлерин, малгъа айландыргъан сансызлыкъгъа, сыйсызлыкъгъа ичде бишген джюрек къайнауларын ачыкъ кёребиз. Ол амал джашау кертиликни психология теренликде ачаргъа болушады. Автор окъуучу бла геройну ортасында байламлыкъны джюрютген, кёпюрлюк этген лирика геройну кетергенча этиб, тюзюнлей элтиб окъуучуну кёргюзтюлген геройгъа тюбетиб къояды.

Аны ол назмуларында насыблы тиширыуну, сюймекликни кючю бла къуралыб насыблы джашагъан юдегини, сюймекликден къууанган тиширыуну арталлыда кёргюзтмегенди. Ол заманда сюймекликлери ючюн чынтды кюрешген адамлары ахыры да джокъ сунгандан, джашауда тюзлюк хорларына ийнанмагъандан туююл эди. Ол кезиудеги социальна тенгсизликни, тиширыуну насыбсызлыгъыны теренлигин кёргюзтюр ючюн, халкъны уятыр ючюн джазгъанды. Кязим тиширыуну субайлыгъын кёрмей, сезмей къоймагъанды, ол кесини ангылау дараджасында диалектика материализмге кётюрюлалмагъанлыкъгъа, тиширыулары сатлыкъ малны къыйматына тергеб къойгъанларын терен суратлайды,

тенгликге чыгъар джолну билалмай эсе да, джашау ыз тюзелмей тиширыуну азатлыкъгъа чыгъаллыгъына ий-нанмайды.

Ол тематиканы Кязим иги ачыкъ. бютюн да терен суратлагъан чыгъармагъа аны «Бузджигит» деген лиро-эпикалы уллу поэмасын санаргъа боллукъду. Ол чыгъармасын поэт Арабстаннга экинчи кере барыб къайтхандан сора, 1910 джылда джаза башлаб, 1917 джылгъа дери, 7 джылны ичинде джазгъанды. Биз башында сюзюб озгъан назмула ма бу поэмагъа хазырланыуну джолуна ушайды деб андан айтханбыз.

Ол чыгъарманы джазылыу халы да сейирликди. Автор аны кесини чыгъармачылыкъ хунери ёсюб чыныкъгъандан сора, узакъ халкъладагъы джашауну эм алада тиширыугъа тутхан халланы тенглешдириб, кеси да Шаркъ поэзиягъа терен юйреннгенден сора джазгъанды. Шаркъ халкъладагъы тиширыуланы адам тёзюб болмазча тенгсизликлери, джамауатда аланы сыйсызлыкълары, малны-харакетни орнунда сатылыб айланганлары поэтни джюрегинден кетмезча ачыу боладыла. Поэт Шаркъ классиклени уллу поэзияларында кёргюзтген тиширыуну азатлыкъсызлыгъын шёндюгю хал бла тенглешдириб къараб, ол замандагъы мугурлукъ Кязимни заманында бютюн да осал халгъа ётгенин терен ангылайды. Бизни тиширыуланы бир къарагъанда араблы, тюрклю тиширыуладан эсе эркинирек джашагъанча кёрюнгени поэтни кёзюнден Малкъардагъы тенгсизликни джашыралмайды. Аны эртде озгъан джашаугъа сукъландырыб кюсетмейди. Тиширыула тенгсизлиги деген зат миллет чекни билмейди, битеу джер башына джайылгъан аурууду деген акъылгъа келтиредди.

Кязимни ол поэмасында дагъыда бир алапат кючлю джер: социальна тенгсизлик джашауну баш ызы болуб тургъанда, джарлы халкъны тиширыулары энчи халда инжилгенликге, байланы бла бийлени тиширыуларында окъуна сыйсызлыкъ, тенгсизлик уллуду, тиширыуланы тенгсизлиги, кёбюсюнде, аны джарлы-бай болгъанына да къарамай, муратына джетмей къала кёреме деген сезимге келеди.

Ма джашаудагъы ол тенгсизликни кенг суратын берир ючюн, къысха назмуланы къууаты аз болгъанын,

аны ючюн башха жанр излерге кереклигиин поэт сезгенди. Аны лирика геройларыны образлары теренирек, ачыгыракъ эм толу къанлыракъ ишлене башланадыла.

Ол «Бузджигитни» джаратылыууну дагыда бир уллу себеби, Шаркъны айтхылыкъ поэтлери Низамини, Навоини, Физулини, Фирдоусини сейирлик поэмаларына усталыкъ бла юйреннгенинде да боллукъду. Поэмада Низамини «Хосрав бла Ширин» атлы айтхылыкъ поэма-сыны ызы ачыкъ кёрюнеди.

Кязим Мечиевни революциягъа дери чыгъармачылыгыны баш белгисиди деб социальна мотивлерини джютюлюгюн эм ниет ачыкълыгын, джашау кертиликни чынтды суратлаун айттыргъа керекбиз. Кеси джарлы юйде тууб, къагъанакълыкъдан окъуна джарлылыкъны азабын сынагъан, халкъ кёрген къыйынлыкъдан юлюшлю болгъан, унукъгъанланы къууанчы-джарсыуу да кесиникиди деб билиб джашагъан Кязимге халкъны болумун юйренирге кереги джокъ эди. Ол сабийликден окъуна ишлей башлагъан гюрбежисинде кёб джарсыланы, кёб сарнауланы эштгенди. Аны гюрбежисинде айтылгъан хапарла, тарыгыула сейирлик чыгъармаланы джаратылыууна сеbeb болгъандыла. Анда джаратылгъан чыгъармалада урунган халкъны тарлыкъда джашауу, аууз къабынны адыргысындан ычхыналмай джюрюген онгсуз халы, артыкълыкълагъа джюрек ачыуу, къан къайнатыуу, оюму, тилеги, келлик кюн тынчыракъ болур эсе уа деген умуту кючлю берилгендиле. Кязим кесини чыгъармаларында урунган эллилени, кесини халал къол къыйыны бла джашагъанланы джакълайды. джашауну тутуругъу бла болгъанын, джаратычулукъ къолай джалан аладагъылыгын терен ийнаныу бла белгилей, ол кезнудеги джашаудагъы терсликлени бетин ача, социальна тенгсизликни тамырын кёргюзте, адамланы эзген, этген затлары болмай харам мюлкню джыйгъан бетсиз, мурдар, уручу-тонаучу байланы, бийлени бетсизлигин туура этгенди.

Кязим Мечиевни 1890—1916 джыллада чыгъармаларында ол джыллада тау элдеде болгъан тюрлениуле суратланадыла. Ачыгын айтханда, къулчулукъну кетиую, феодальна-патриархальна тёрелени седирей келгени, таулуланы джашауунда да капитализмни бир-бир элементлери кире келгени дегенча затла таулуну джа-

шауунда, кыылыгында, психикасында тюрлендирген затла ачык кёрюнедиле

Кязимни төрт тизгин назмулары ол кыйынлы джашауну кёз алдан кетмезча, окъуганны чач туклерин тургъузурча суратлагъандыла. Ала ол заманда «Къара кюнле» деген ат бла къл джазма халда халкыга белгили болуб, окъуй билгенле бир бирге окъуб, кёчюрюб джюрюгендиле. Ол төрт тизгин ёлчемни малкыар литературага келиую да Кязим бла байламлыды, не ючюн десенг, анга дери бизни халкыны историясы назмуну ол тюрлюсюн билмейди. Ала Кязимни Шаркь классикледен хайырлы юйреннгенине уллу шагъатлыкь этедиле. Алай ол юйрениую хайыры юйренчикни затынлай кълмай, поэтни чыгъармачылыкь да ич онгларын къланатландыргъанды. Ол чыгъармала тамырланган топракь бизни халкыны кертиликде болуб тургъан джашауу болгъанын, алапы солуюу да бизни халкыны атмосферасында бардырылгъанын кёребиз. Биз айтхан төрттизгинледе алдаусуз, чарслыкьсыз джашауну кючлю деталла бла суратланганында, артыкь сёзсюз, лаконизм формасында хышты-мыштысызлыкь, хар сёзю нарт сёзча терен оюмлугъунда, джютюлюгюнде Шаркь поэзиясыны уллу джетишимлери, халкь чыгъармачылыгыны ёмюрлени саркыуунда джыйылгъан ырысхыбайлыгы, чексиз акылманны кыйматлы фахмусуна сингени эм андан алакат чыгъармала джаратылгъаны кёрюнеди. Поэт 1902 джылда:

«Арбазыма къланган чорбат чыбыгы,
Санга кълараб турама юйден чыгыб.
Ач болсанг да унугъуулукь кёрмейсе.
Дунияда къл, бий дегенни билмейсе»¹ —

деб, адамга бек хурметли къларагъанды, ол джашауну тутуругъу болгъанын унутмагъанды. Да сора, чорбатда мугурайгъан чыбыкыга нек сукъланады? Джашау кыйынлыгындан, сынаудан кълоркыгъан, кълчхан мугур адамны муратынмы береди? дерге боллукьду. Угъай, былайда авторну айтайым дегени: джашау тарлыкь азатлыкьга иймеген адамланы эркинликсиз болумларын кёргюзтеди да, тилсиз чыбыкылагъа берилген эркинлик сизге нек джожьду, ол халга нечик тёзе-

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж.; 3 бет.

сиз? деген дауну кыйынлыкка да юйрениб арсар келлю адамлагъа айтады.

Кязим кесини тёртизгинлеринде халкъны унугъуун суратлагъанда суратлауну эки тюрлю амалын (ол амалланы кьолайлы этер ючюн'а кёб тюрлю мадарланы хайырланады) файдаланганды. Аланы бир тюрлю ассоциациясыз, параллелизмсиз, тюзден-тюз, халкъны джашау халын лирика героюну атындан айтыу бла береди.

«Къарыусузлагъа хайырым тийсин деб
Эски гюрбежиде темир тюеме.
Халкъыма джетген азаблыкны керюб.
Гюрбежимде кёмюрча кюеме»¹—

деб халкъ инжилиюу аны джюрегине берген ачыуну отун темир кызыдыргъан кёмюр бла тенгleshдириб кьоймайды. Ол суратны магъанасы андан теренди. Мында халкъ азабын дженгиллетирге себеб болалмагъанына кюйген кюрешчи джюрекни не мадар этейим деген сагъышы барды. Ол экинчи тёрттизгининде былай джазады:

«Джерим артыкълыкдан, зулмудан толуб,
Кючлю кючсюзю джекенин кереме,
Джарлы халкъыма бир онглюк келсин деб,
Аллахдан, адамладан да тилейме!»²

Ол тизгинледе «аллахдан тилейме» деген сёзлени окъуб, Кязим насыбны джалан да аллахны болушлугъундан сакълайды деген оюмгъа келиу терс болур эди. Мында бир затны унутмазгъа керекди. Кязимни ол заманлада диннге ийнанганы, аллахха умутлу къарагъаны хакъды, аны киши джашыраллыкъ туююлдо. Алай ол заманда окъуна Кязимни диннге ийнаныуу дейизмден ары бармагъанды. Дейистлени ангылаууна кёре уа аллах барды, алай джерде болумлагъа къатышмайды, хар зат да табийгъатны кесине кёре болады дейдиле. Дейизм малкъар халкъны ангылауунда да бек кючлю болгъанды. «Мадар этсенг, амал этерме» деген нарт сёзю аллахха андан айтдырадыла. Ма ол себебден, биз сюзге тургъан тёрттизгинде «аллахдан тилейме» дегенинде, аны диннге чексиз ийнанганын, аллахсыз

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 53 бет.

² Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 72 бет.

джукъ боллукъ туююлдю деб тюнгулгенин угъай, джашауну аллах игилендирликди дегеннге шеклигин, диннге сансыз къарауун кёребиз. «Аллахдан тилейме» деген сёз бош алай инерция бла айтылгъаннга ушайды да, джашау халны тюрлендирлик тыш себеб джокъду, кесигиздеди — адамла деген бурулуу барды. Адамгъа базыныу, аны кючюне ишаныу сезимни баш акцентин поэт, «адамладан да тилейме!» деген кесегине бош салмагъанды.

1910 джылда Қязим Мечиев Шаркъ къралладан къайтханда, урунган таулулада унугъуулукъ бютюн да кючленгенин, жарлы эллиде ачлыкъ, джаланнгачлыкъ бютюн да кётюрюлюб, эркинликни арт урхулары да кетгенин кёрдю. Класс джиклениу, байлыкъ иелери бла жарлы халкъны ортасында антогонизм кесини джетер бийиклигине джетиб, тышха атылыб чыгъаргъа хазыр тургъан халкъ кючюн эследи. Байлада, бийледе малкёзлюк, ырысхыгъа мыллык атыу, бетсизлик, мурдарлыкъ къаллай бир кючленгени къадар, урунганланы алагъа къажалуукъларын, кеслерини сейирлери ючюн сермешге атылыргъа хазырлыкъларын ангылады.

Россияда жангы революция кётюрюлюуню тауушлары Қъабарты-Малкъарда да эштиледи. Артыгъыракъ да байла бла жарлыланы ортасында кюрешни бек уллулары 1913 джыл Зольск джайлыкълада бла Малкъар аузундагъы къозгъалыула эдиле. Сёз ючюн, ол джыл малкъар аузундан тышына отуннга джюрюген таулу жарлыланы Джанхотлары деген князла туюб, улоуларын сыйырыб, отун этерге къоймай къыйнайдыла. Ол ишле эртдеден бери джыйыла кетиб, ичде бишген, байланы кюйсюзлюгюне атылыргъа хазыр болгъан ич къайнауланы тышха атылыб чыгъарына себеб болады. Жарлыла эртдегили дертлерин джетдире башлайдыла. Ма ол джол къозгъалыугъа 2000-ден артыкъ адам къатышады.

Поэт тышда айлана, башха халкъланы къыйынлы джашауларын кёре, къайтыб келгенден сора Малкъардагъы халны бютюн да осаллыгъын толу ангылайды. Ол болумну ачыкъ суратын бютюн да терен суратлайды. Қязим къайда да айлансын, не иш да этсин, къаллай чыгъармала да джазсын, ол урунганланы джарсыуларыны, насыбларыны къайгъысындан уллугъа бир ишни да санамагъанды. Не да этиб, халкъны азатлауну джо-

лун излейди, тюз джолну табалмагъаны ючюн бек ачыу этеди.

Аны Шаркъ къралладан къайтхандан сора джазгъан сейирлик тёрттизгинлерини тыш формалары да, ич магъаналары да, баш мотиви да халкъ джашауну ачыкъ суратлауда, халкъны ол болумгъа кёзлерин ачыуда мардасыз уллу магъаналары болгъанды.

Ол 1912 джылда:

«Бюгюн Сюйюнш улу джарлы Ахматны
Муджура бла уруб, башын джаргъанды.
Мени джюрегиме да ол муджура
Емюрге сау болмаз джара салгъанды»¹—

деб джазгъанды.

Сюйюншлары Малкъарда атлары белгили, бетсиз бийле болгъандыла. Аланы этген артыкълыкъларын поэт тюз кесине этилген сунады. Аны джарлыла бла ниет джууукълугъун кёребиз. Ол артыкълыкъ къачаннга дери созуллукъду деб тынгысыз болады. Поэт табийгъатда тюрлениулени къысха ачыкъ образын бериу бла, ол тюрлениуле халкъны джашауунда болмагъанына джюрек ачыуун береди: «Тик тауладан суула эншге кетелле, къыш къыямасы, сууугъу ётелле», ол табийгъатда тюрлениулени диалектикасыды. «Алай, кетмейди халкъыммы къайгъысы, сау болмайын турад джюрек джарасы». Автор къысха назмулада контрастна суратлагъа бек сакъды: «Палах тау тарлада джолну тынч табад, аджашмагъанлай бизге келиб къалад», «Насыб къайда аджашыб къалгъан болур, не кыйын эди, узакъ эди бизге джолу?» — деб джюрек сабырлыгъы кетеди.

«Кыйынлыкъ джауун болуб кёкден

джауал.

Къар болуб, юй башларыбызны джабад.

Аллах, аллах! Кёрмеймисе тауланы? —

Башларын къайгъы чал этгенди аланы»² —

деб аллахгъа дау этеди. Алай ол ачыу ауаз аны «аллахдан» уллу умут этгенин не да ол халкъны зарауатлыкъдан ычхындырыр деб алданнганын кёргюзтмейди. Кыйналгъан халкъны азабын селейтир онг табмай тенгсизлик дуниясына айтылгъан ич къаргъышды, этер амалын тауусхан, къанагъан джюрекни бушуууду.

Алай поэт джарлы халкъны джашауунда кыйын-

¹ Къазим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 72 бет.

² Къазим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 85 бет.

лыкъны не терен ачыб кѣргюзтсе да, палахла не мудах ѳтселе да, ол джашаудан умутун юзмейди. Келлик кюнню насыблы боллугъуна терен ийнаныуу кючлюдю. Урунган халкъны ол халдан чыкъмай мадары болмазына ийнанады.

«Ёмюрлюк чарыкъла этиб,
Биз насыблы кийсек эди,
Биз къанатлы атны табыб,
Насыбха джетдирсе эди!

Ёмюрлюк чарыкъла этер
Кибик, тери къайдан чыгъар?
Насыбха элтир къанатлы
Атны да бизге ким табар?».

Бу тизгинледе халкъ инджиуге джарсыуу да, насыбны келлигине ашыгъыуу да, аны ким келтирлик болур деб умутлу сакълауу да бирге джууушуб берилгенди. «Ёмюрлюк чарыкъла» деген образны кючлюлюгюн толу ангылар ючюн таулула джашагъан ташлы тыгъырыкъланы халын терен билирге керекди. Аякъгъа кийген чарыкъны олтаным джыртар ючюн ол таш орамлада алай кѣб кюн керек болмагъанды. Юсге кийген кийимледе андан кѣб джарсытханы джокъ эди. Ол затны юсю бла автор халкъгъа алдаулу, иллюзиялы, къысха замандан тас болгъан насыбны керексизлигин уста кѣргюзтеди. Ол халкъгъа ёмюрлюк насыбны излейди. Насыбха элтирик батырланы образларын арый билмеген къанатлы ат бла тенгleshдиреди. Шѣндю биз сюзюб озгъан тѣрттизгинлеге иги эс буруб къарасакъ, ол бек суйген эм уста хайырланган суратлау амалланы башы параллелизмни юсю бла ассоцияцияны кючлю къозгъарча сурат ишлеу, болумну контрастлы бериудю. Ол кесини тѣрттизгинлерини ал эки тизгининде кеси айтыргъа мурат этген кертиликни къабыл этерге окъуучуну хазырлар ючюн, аны эсин башха затладан айырыб керекли джерге бурурча, баш акцентни керекли джерге тюшюрюрча, сезимни сагъайыулу къозгъарча, окъугъанны психология халына джууаб берлик ассоцияцияны туудурурча, не табигъатдагъы тюрлениулени, не да анда кѣб тюрлю болумланы, хайыуанланы, джаныуарланы халы бла айтыргъа ниет этген баш идеясыны орталарында параллелизм бардырады. Автор аллай джерледе оюмну керексиз джаймайды, артыкъ сѣзчюлюкге джол бермейди. Чыгъармаланы хар кесеги, хар сѣзю уста ишлеген ху-

нагъа аламат джарашхан гашха ушайдыла. Автор магъана сайлыкъгъа, керексиз философиячылыкъгъа джол бермейди.

Суратлауну ол параллелизм халда контрастлы берю ызын Кязим джалан кесини къысха тёрттизгин назмуларында хайырланыу бла чекленнгенни къой, ол къысха назмучукъла абадан чыгъармалагъа хазырланыугъа окъуна ушайды, не ючюн десенг, аны кёб уллу чыгъармасында ол ыз бютюн да ачыкъ, терен, табланыб алыннганды.

Тёрт тизгинле Кязимни артда джазыллыкъ чыгъармаларына хазырлыкъды дегенде, ала толу магъаналы поэтика чыгъармала туююдюле демеклик туююдю. Аланы барысын да бирден алыб къараргъа керекди демекликди.

Кязимни чыгъармаларыны ичинде абаданлыкъларын сагъынмай къойгъаныбызда да, кеслери кётюрген проблемаланы магъаналылыгъы, оюмларыны теренлиги, суратлау къолайлары, поэтикалы кыйматлары джанындан «Къар кюн арбазыбызда кьоннган чыбыккъгъа»¹, «Парийим»², «Джауур эшекге»³, «Суу бойнунда джангыз талчыккъгъа айтылгъан назму»⁴ атлы чыгъармалары аламатдыла.

Аланы энчи бёлюб, бир къауумгъа джыйгъаныбызны себеби алада джашауну кёргюзтюде суратлау ызын баш белгилерини бирчалыкъларынданды. Эскерилирге керекли былайда бир зат барды: автор ол назмулада бир принципи тутханлыккъгъа, бир магъананы къайтарыб айтыб турмайды, аланы темалары башхача, интонация, ритм джанындан башхалыкълары да кёбдюле. Барысы да кеслери алларына — башха тюрлю чыгъармаладыла. Ол чыгъармаланы тили шатыкды, тенгleshдириулери, ушашдырыулары, ритми магъанасына сейирлик гамайыбдыла. Магъаналары тизгинден тизгиннге, строфадан строфагъа ёсе, баш муратны чарссыз ачаргъа онг бердиле.

«Къар кюн арбазыбызда кьоннган чыбыккъчыккъгъа» деген назмуну поэт 1907 джыл биринчи орус революция хорланыб, Столыпинни реакциясы къан эмген, эркин-

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 44 бет.

² Бу да андады. 46—47 бетле.

³ Бу да андады. 79—80 бетле.

⁴ Бу да андады. 81—82 бетле.

лик, азатлыкъ деб аууз ачаргъа къоюлмагъан ачы, кюй-сюз джыллада джазгъанды. Ол назмуну окъугъан адам Кязим бир заманда да кесини ниетин, оюмун джалан-нгач, такъыр кертиликде бериб къоймагъанын, эсден чыгъармагъанын кёрлюкдю.

Автор шёндю биз тинтиб къарай тургъан назмусунда бек алгъа ачы, сууукъ, кюйсюз кюн, кючсюз-къарыусуз мугурайгъан чыбчыкъны халын суратлайды. Автор табхан тенглешдириуле, ушашдырыула, интонация ол чыбчыкъны мугурайгъан халын кючлю берирге болушхандыла. Мында биз хар асыл затны къабыл кёрген чынтды гуманистни эрий, джарсый билген къызыу джюрегин кёребиз.

Поэт революциягъа дерн таулуланы джарлы джашауларын кёргюзтюр ючюн, элледеташ тыгъырыкълада ачдан къата айланган чыбчыкъны бергенде, биз ол чыбчыкъгъа атаргъа бурхуну окъуна кючден табхан таулуну кесин кёребиз. Джюрекдеги эриулюгю уллу, таулу урунганла керти факъыралыкъ къысмаса, къолунда бир джугъу болса, чыбчыкъгъа бир зат бермей мадары болмагъанын кёргюзтеди.

Алай, назмуну ол тыш магъанасыды, ич магъанасы уа ол чыбчыкъдагъы онгсуз халны бериу бла халкъны тарлыкъты джашауун параллелизмни кючю бла эсге тюшюрюр ючюн, окъуучу джашауну юсюнден сагъыш этсин да, болумгъа тёзюмлю юйрениу сансызлыгъындан чыгъаргъа кюрешсин демекликди.

Кязим назмуну чыбчыкъгъа бурулуб, аны къарыу-сузлугъун, аны марагъан джаулары кёб болгъанын эскертиу халда, сакъ бол, кесинги алдатма деген формада башлай келиб, джашауда чыбчыкъланы марагъан киштикчеча, адамланы онгун марагъан адам сыфатлы бёрюле болгъанын айтады. Назмуда социальна тенгсизликни мотивлерин ачханда, поэт урунганладан эсе, ол къарыусуз чыбчыкъланы окъуна кеслери башларына азатлыкълары уллу болгъанын кёргюзтеди:

«Бизде да сени кибик
Джарлы адам кёб барды.
Джарлы адамлагъа да
Дуння сууукъду, тарды»¹.

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 44—45 бетле.

Чыбычкъланы къарыусузлукълары не уллу эсе да, джарлыланы джашаулары андан да аманды. Не ючюу десенг, къанатлы, бир да къуруса да, кеси башына эркинди. Адамлада уа ол да джокъду. Алай ол урунганны хариблигини себеби недеди? Харамлыкъдан тоймагъан залимлени артыкълыгъыды.

«Къарыусузну джашауу
Къыйынды бу дуняда,
Душманы кѣб болады
Чач тюгюнден башында»¹.

Да сора поэт бу дунядан тюгюле эсе, насыбха умуту джокъ эсе, неден умут этеди? Пессимизмни джырай болмазмы? дерге да болурла. Алай бу дуняны терслеген Кязим «ахырат-джаннет джашауун» не да болсун дегенча умутну толтургъан ниетге санаб айтмайды, джашаудагъы терсликлени кетермей, урунганла эркин солуялмазлыкъларын билдиреди.

Маркс бла Энгельс «Коммунист партияны манифести» деген тауушлукъ ишлеринде буржуйланы, «коммунистле Ата джуртну алышындырыгъа кюреседиле» деген магъанасыз дауларына джууаб бере:

«Ишчиледе Ата джурт джокъду. Болмагъан затны аладан сыйырыгъа боллукъ туююлдю»² деб ачыкъ джууаб бергендиле. Кеслери джашагъан джерде урунганла азат нек болмагъанларыны социальна-экономика мурдорун теория халда Кязим ангылаялмагъанды. Ол болумну неден чыккъланын да ангылаталмайды. Алай аны художник сезими джашау ызны ол тенгсизлик халы тургъан къадар, урунганла джашауу неси угъай, джарлылыкъдан, къарауашлыкъдан, къутулаллыкъ туююлде деген сагъышха келтиредиле. Окъуучугъа да ол болумну юсюнден сагъыш этдиреди. Алай Мечиев назмуларында бу дуняда урунганлагъа кюн болмагъанын кѣргюзте, насыбны «ол дунядан аллыкъсыз» деген ѳтюрюк алдаулукъну туудурмайды. Ол'а Кязимни чыгъармалары джаратылгъан кезиуде бек джигитлик болгъанды. Эски джашауу идеологлары халкъланы ахырат азабы бла къркъутуб, ангылауларын чарсландырыб,

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 45 бет.

² К. Маркс и Ф. Энгельс. «Манифест Коммунистической партии». 1965 г., стр. 53.

келген сынаулагъа «шукур аллахха, кесинги къудре-тингди» деб, къынкъ этмезге юйретгендиле. Қязимни поэзиясы (биз сюзген назмусу да аны ичинде) халкъны насыбсызлыгыны тамырын джашау ызны терслиги бла байламлы этеди. Сизге дуняда джашаудан джер да, насыб да джокъду деу бла, ол дунядан умутлу этдир-мегенин, насыбны адамла, джашауну тюрлендириу бла, джерде къуараргъа кереклилингини сагъышын этдиргенин кёребиз.

Поэт ол назмуда кишиге зараны тиймеген джууаш, халал, сейирлик чыбыкъчыкъны суратлай, аны юсю бла кесини къол къыйыны бла хар нени болдургъан, халал джюрек, харамлыкъны билмеген, асыры сабыр урунганланы сифатын береди. Алай ол урунганладагъы «къой аузундан чёб юзмез» джууашлыкъны, озгъан сабырлыкъны махтамайды, «къарачы, бизде урунган-ла не къаты артыкълыкъгъа да нечик тёзедиле» деб къууанмайды. Артыкълыкъгъа къайгъырыусуз тёзмеклик юрешчиликни ич онгуну джукълаууду деб, джюреги ау-руйду. Бизни халкъда адамлыкъны башы — харамланы малкёзлюклерин къандырыр ючюн эригиусюз ишлеу, артыкълыкълагъа эс бурмай тёзюу, ол халны тюрлен-диррге юрешмеу туююдю. Қязим Мечиев кеси чы-гъармачылыгыны революциягъа дери джарымында джаныуарланы, хайыуанланы, къанатлыланы юсюнден кёб джазгъанды.

Ол кеси кёргюзтюрге сайлагъан джаныуарланы эс-ден кетмез сифатларын ишлей, аланы хар бирини къы-лыкъларын, тюрсюнлерин тюз суратлай, джашаудагъы орунларын эм магъаналарын къысха, ачыкъ толу кёр-гюзтеди. Ол чыгъармаларында биз айтхан затладан башха джукъну кёргюзтюуню ойламай, назмула тутхан къыйматны ала бла чеклегенде окъуна, аланы эстетика магъаналары уллу эди. Алай Қязим, ол тюрлю чы-гъармаларында джаныуарланы джашауларын, халла-рын, тюрсюнлерин кёргюзтюуню мурат этиб алмайды, ол поэтге кеси джашагъан джашау кертиликни ич чюй-реликleri бла терен кёргюзтюр ючюн, адамланы къый-ынлы джашауларын ачыкъ берирге, артыкълыкъны, кюйсюзлюкню, социальна чюйреликлени ич магъана-ларын суратлар ючюн мадарлыкъ, къуллукъ этедиле. Биз ол затланы башда сюзюлген эки назмуда да кёр-дюк.

Кязим халкъны такыр джашауун, тенгсизлик халын кѣргюзтюр ючюн мугур чыбчыкъны кыш кюн буюкъгъан халын сайлагъанда урунганла да аныча къаруусуз мугур джанладыла деб параллелизм бардырады, халкъ кючюне ишекленген пессимизмни джырлайды демеклик терсди. Автор урунган унукъгъанла бла мугурайгъан чыбчыкъны болумунда быллай ушашлы затла табханды: экилери да джашауда насыбсыздыла, экилерин да хар мюйюшден чексиз кѣб джау онгларын марайды. Сакъ болмасала, гунч этилликдиле. Алай, Кязим урунганга сен да чыбчыкъча харибсе деб, сыйын сындырмайды. Сен адамса, тенгсизлик джашауну болумуна тѣзме, чырмалгъан бугъоуланы юзерге амал изле деб, керексиз сансызлыкъны, артыкъ тѣзюмлюлюкню сагъайыусузлукъну, болумгъа ыразылыкъны терслеб, дау салады. Кязим поэзияны эрикгендѣ кюреше тургъан затлагъа тергемей, уллу магъана берген, трибун-поэт болгъанды. Ол себебден, хар назмусун джазгъанда, халкъны акъылын, эсин уятыргъа, болумну терен анылар ючюн сезимин къозгъаргъа деб энчи джюк салыб джазгъанды. Аны джалчытыр ючюн суратлау кереклени кѣб тюрлюсюн хайырланганды. Назмуланы башхалыкъларына кѣре интонациясы да, стили да, ритмасы да тюрлене баргъанды. Ма биз сагъынган «Суу бойнунда джангыз талчыкъгъа айтылгъан назмусуну» стили аны бирси назмуларына ушамайды. Сѣз ючюн, джашау тарлыкъны, эски дунияны эсирик иелерини юсюнден тюз джазгъан назмуларында хиликга этиу, кючлю публицистикалы ауаз, терслениуню бийик ауазлы ачыкылыгы шарт кѣрюнеди. Ол назмулада лирика джумшакълыкъдан эсе, терсликге ачууланыуну интонациясы къууатлыды. Алай бу назмуда да, бирси назмуларында да ич магъанасын бла тыш суратлауунда да уллу ушашлыкъ да сакъланганды. Сѣз ючюн, аны битеу поэзиясы, хазна къалмай, экинчи бетге айланыб айтылады. Ол назмулада поэт тюз адамлагъа айланыб хапарлай эсе, поэт бла урунганланы ниет бирлиги, къууанчлары, жарсылулары да башха болмагъаны, мурат, борч джууукълукъну кѣргюзтеди. Терсликни, аманлыкъны юсюнден хапарлай эсе да, ала лирика геройдан узакъ туюлдуле. Нек дегенде, халкъны душманы, анга мугурлукъ бериб тургъанла поэтни да аямайдыла, халкъны къадары бла поэтни къадары бирди.

Халкъгъа аман кюн бериб тургъанла уа кенгден, узакъдан узалыб кюрешмейдиле, къатларында джарлыланы къанларын эмедиле. Кязим назмуларын кѣбюсюнде экинчи бетге айланыб джазгъаныны бир себеби олду. Экинчи себеби уа, поэзияны формасын халкъгъа джууукълатыргъа, аны сезим къыйматын кѣтюрюрге деб этилгенди. «Суу бойнунда джангыз талчыкъгъа айтылгъан назмуда» да ол илишан сакъланнганды.

Алай бу назмуну ауазы джюрек джарсыулу джумушакъ лирика халда келе келеди да, кульминациясы па джетгенде, ауазны бийиклиги къысха кѣтюрюлюб, битеу логикалы акцентни ауурлугъун алайгъа салады.

«Суу бойнунда ариу чакъдынг,
Сен Кязимни къуандырдынг,
Кишиулери джумушакъла,
Кѣзню джабсаралла ала».¹ —

деген тизгинледе табиьгъатда айбатлыкъны кючлю сезген, къатылыкъны, зорлукъну кѣрюб болмагъан джюрекни тебиуюн кѣребиз. Ол лирика башланыу окъуучуну да лирикалы оюмгъа элтеди. Алай дуняда джалан айбатлыкъ джокъду, ол айбатлыкъны малтаргъа, эзерге, ууатыргъа, кирге булгъаргъа хазыр болгъан къара кючле кѣбдюле.

Назмуну тыш магъанасы суу бойнунда ёсген назик джангыз тал бла, аны бюгерге, сындырыгъа кюрешген кючлени араларында къаршчылыкъ кючлю бериледи. Ол айбатлыкъны билмеген, талгъа джарсымагъан затха автор эчкини бош сайламайды. Терекди, чырпыды деб къарамай, аллына тюшгенни джюлюрге сакъ эчкини джуглугъу белгилиди. Анда табиьгъатны, джаныуарланы, хайыуанланы юсюнден джазылгъан назмуларыны къыйыр магъаналарындан сора да, джамауатны ол кезиуде аллында тургъан уллу проблемаланы болум халларын ачхан ич магъаналары болады. Мында Кязим джашаудагъы ариулукъну, айбатлыкъны, ёсюню, алгъа барыуну эм ол затланы барысын да гунч этиб, кесини кюйсюз бийлигин орнатыргъа кюрешген къара кючлени арасында чюйреликни терен ачады. Джашау терслик кетгинчи, адамны адам къыйнау, эзиу тайгъынчы, джашауда назик затлагъа кюн болмазын, тазалыкъны

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 82 бет.

кирге малтау кетмезлигин кѳргюзтеди. Поэтни тутхан джолу ачыкъды: ол терсликлени душманы болгъанына, алагъа кечгинлик бермей кюрешгенине ёхтемленеди. Да сора ол терсликни бетин ачар ючюн эчкиден джууаш зат табылмаймыды? деселе, быллай джууаб барды: поэт айбатлыкъны белгиси этиб тал терекни сайлагъан эсе, назмуну ийнаныулу этер ючюн аны (талны) къанлы джауун сайларгъа керек эди. Автор былайда эчкини джыртхыч болмагъанын да, джууашлыгъын да бир джанында къоюб, аны терек бутакълагъа, чапыракълагъа дужтлугъун эсде тутханды. Ала тереклеге джетгенде бет да, намыс да джокъ болады дегенчады, ёлюр мыллыкны атыб, джулкъуб башлайдыла. Халкъны къанын эмген джыртхычлыкъны кѳргюзтюр ючюн бѳрюню сайласа, магъана терсейир эди: бѳрю терекге хата этмейди. Терек джашауда чагъыуну, кѳгериуню, джазгъы джангырыуну белгисиди. Назмуну учунуун ачарлыкъ акцент, авторну ниетин джыйышдырыу кульминация точка ахырында строфагъа тюшеди. Ол строфада интонация назмуну башындан келген атламы суху тюрленеди. Анда сабыр лирикалы таурух бийик учунуугъа кѳтюрюлюб, ёлчеми да ёседи.

«Биз джашагъан дуня кюйсюзд,
Кѳб джан джоюлад кезиусюз.
Сакъ бол, тау суу бойнунда тал,
Ёс, чакъ, къууан, хайда, сау къал»¹.

Ассыры джумушакъ болуб, сабырлыкъгъа дженгдириб, тынгылаб турсанг, къыйынлыкъ басынчакълар деб эскертеди.

Бизни малкъар литературабызда Кязимни 1906 джылда джазылгъан «Парийим! деген назмусуча къыйматлы чыгъарма джанууарланы юсюнден хазна джазылгъан болмаз. Назмуну интонациясы суратланган халны тюрлениуюне кѳре, кеси аллына тюрлене келеди. Ол назмуну джазыуда поэт лирикалы геройну итге къараб этген джашауну юсюнден ушакъны формасын сайлайды. Бу чыгъармада поэт юч образны эм аланы былхымларын, бир бирге болгъан халларын, джашауда къыйматларын, тутхан орунларын кѳргюзтеди. Сѳзде айтылгъан кезиуледе итни къачан да сазлыкъча, тутхучсузча, терсликни юлгюсюча бериу тѳре бол-

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 82 бет.

гъанды. Адамны аманына, бузукълугъа «ит кибик» демеклик эртдеден бери джюрюйдю. Поэт кесини назмусуну пафосу бла ол төрелени терслигин ачады. Ит иесине сатлыкъ угъай, ышангылылыгъын, адам этген не аз затчыкълугъа да аны терк джибиб къалыучусун, алада ачыуланыу, ыразы болуу, мудахланыу да болгъанын кѣргюзтеди. Ит иесин сатмайды, ол аны ючюн къайры тебрерге да хазырды. Итге болгъан халгъа кѣре, биз лирикалы геройну да кѣребиз. Ол джюрегинде харамлыгъы болмагъан, тюзлюкчю, терсликни уун чачханланы, урунганланы джашауларын ууландыргъанланы кѣрюб болмагъан асыл адамды. Чыгъармада берилген геройну образын поэт энчилеб ачыкъламайды, аны унукъдуруучуланы бирлешдирилген юлгюсюча береди. Чыгъарманы интонациясы, анда атмосфера, хар штрих, деталь ол халкъ къанын эмгенле лирикалы геройну антиподу болгъанын кючлю сездиредиле. Аны итге къараб «Джауларыма юресе сен!» дегенинде джалан кесини энчи башыны джаууна айтмайды, сѣз битеу урунганланы юсюнден барады. Назмуда «Зорчуладан игисе сен» дегени аманлыкълугъа «ит кибиксе» демекликни терслигин тууралайды. Алагъа кечгинлик да, ахшылыкълар да тийишсизди. Эски дуняда урунганланы унукъдуруучула къыйматларын сыйсыз этиб, сансыз затха санаб тургъанлары кертиди. Кязим'а ол байла-бийле кеслерине тенге санамайдыла деб ачыу этмейди, аны ъхтемлендирген къууанчлы зат: ол да унукълугъанлача берч къоллу ишчилигиди. «Ит» деб не бек эриши айтыргъа кюрешселе да, урунганла бла итни арасында болгъан шуѣхлукълар окъуна унукъдуруучула бла халкъны арасында джокълар. Кязим Мечиев кесини узакълар чыгъармачылыкълар джашау джолунда байланы, бийлени терслеген, кюйсюзлюклерин ачыкъ этгенден башха алагъа татлы сѣз айтмагъанды.

Бу назмусунда уа итни юсюнден «тийишлисе сен назмугъа» дегени да биз айтханны кертилигин кѣргюзтеди.

«Бий туююлдю сени иенг,
Назмучуду, сени туюмейд,
Къызгъанмай ашынгы беред,
Темирчиди, сени сюед»¹.

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик, 1959 дж., 47 бет.

Ол мотивдеги аллай чыгъармаланы дагыда бири «Джауур эшекге» деген назмуду. Автор кесини ол чыгъармасында тюз бла терсни, хата бла хайырны, аман бла игини ич магъанасын тюз суратлаб чеклемей, аланы диалектикасын ачады.

Таулуну джашауунда эшек бек керекли хайыуан болгъанлыкъга, эшек кёб кыйынлыкълагъа тэзюб, кече да, кюн да ишлесе да, аны ыспассызгъа саналгъанын поэт бу строфалада ачады:

«Эшекни кючю халал,
Сютю харам дейдиле.
Сен джарлыны джегелле,
Сора тутуб тюелле!

Сенсиз да болмайдыла
Джуртубузда таулула,
Аманнга, «эшек кибик»
Деб къоядыла ала»¹ —

деб джазады. Андан ары таш тыгъырыкълы тау элдеде аманны-кебинден джашагъан таулуну джашауунда эшекни чексиз хайырлылыгъын белгилейди. Автор бир къарагъанда поэтикагъа азыкъ бермезча кёрюннген затдан поэтикалы ачыкъ сурат, джашаулу терен магъана чыгъарады. Бу назмуну тыш магъанасы эшек бла аны джекгенни арасында халны кючлю суратлау эсе, ич терендеги магъанасы уа социальна тенгсизликни терслигин окъуучугъа джетдириудю. Адам адамны джекген, бирле урунуб, ала болдургъан ырысхыны экинчи къауумлары ууучлаб байлыкъга батыб, хар нени да болдургъанла уа ырысхыдан, насыбдан юлюшсюз къалыуну тюзге санагъан джашау ыз социальна халны кертилиги болгъаң заманда байланы, бийлени урунганлагъа халлары намыссыз этиб къарау эди. Ала малкёзлюк, харамлыкъ, мурдарлыкъ, бетсизлик бла урунганланы къол кыйындары бла чыгъарылгъан мюлкю, ырысхыны ууучлаб, кюнлерин зауукъ ашыргъандыла, «акъсюеклебиз» деб, джашауну тутуругъуна кеслерин санагъандыла. Джарлы халкъны анда акъыл да, намыс да, насыб да джокъду деб, адамгъа санамагъандыла. Урунганны кыйматын ол халда магъанасызландыргъан джашау ызы терслигине налат бериу «Джауур эшекге» деген назмуну ич магъанасыды.

¹ Къазим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж.. 79 бет.

Поэтни акъылына кёре, джашауда адамны дараджасы социальна тенгсизлик бийлик этгенинде болгъан халына кёре угъай, аны адамлыкъ кыйматына кёреди. Ол адам хар непи да жаратхан урунганла классынданмыды, огъесе прогрессге чырмаулукъ этген урукъдуруучула классданмыды эм ол классны ич кыйматын къаллай затла белгилегенлерине кёреди. Ол мотивлени биз Кязимни дагъыда башха чыгъармаларында да кёргенбиз. Байла, бийле, моллала, падчах чиновниклери халкъны къол кыйынын ашаб, джер-суу онгун да бермей, эркин кыймылдаргъа кыймай, джашау тарлыкъны тарыгъыуун этдирирге унамагъан къыллы кыймай, аланы адамлыкъ кыйматларын сыйсыз этиб джашагъанларын кёргенди. Ол заманда джашауну иелери, джарлы халкъны байлагъа малча ишлеб, къынкъ демей тургъандан башхагъа джарарыкъ сунмагъандыла. Кязимни назмулары ол ётюрюкню ич тамырын тышха чыгъарыб тууралайдыла. «Махтанчакъ бий улуна» деген назмусунда:

«Бийикден къарайса сен,
Ненге махтанаса сен?
Киши кыйынын ашаб,
Келесиз дайым джашаб» —

деб, дуняда ала джараталлыкъ зат болмагъанын, къан эмген губула, кеслери хиликгя этген урунганланы кыйыны бла джашагъанларын сездиреди, назмуну ич ауазы джаралы халкъ, адамлыкъ, берекетлик, сый, намыс, джангычылыкъгъа башламчылыкъ да сендеди, адамлыкъ ёхтемлилигини малтатма деудю.

«Тенг бол деб тилемейме,
Джалынсанг да тенг болмам.
Мен бир сёзюмю бериб
Сау дукъумунгу алмам!»¹

Ол эскичиликни, терсликни ёкюллерини поэти болмай, урунганланы джарсыуларын, къууанчларын хапарлагъан джырчысы болгъанына ёхтемленеди. Аны юсюне, Кязим «саулай дукъумунг» деб, байланы, бийлени ичинден анда-мында бир къан эмер чыгъады, къалгъанлары алай туююлдю деб джалгъан оюм туудурмайды, аланы классы саулай терсликни, осаллыкъны уясы болгъанын

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик, 1959 дж., 48 бет.

кёргюзтеди. Аны поэзиясында социальна мотивлени, джарлылагъа джакъ басхан тенденцияны дагъыда бир кючлю шагъатына бу тёрттизгинни айтайыкъ:

«Назмула джазама, темир тюеме,
Экиси да халкъгъа джарарла дейме.
Бир бийден халкъгъа бир балта игиди,
Кязим аны энди иги биледи».¹

Ол «бир бийден халкъгъа бир балта игиди» деген бир деталь бла битеу бийлеге джюрегинде тутхан нийетин ачыкълайды.

* * *

Кязимни поэтика диапозону кенгди. Малкъар халкъны джашауунда кертиликни ол суратламагъан джаны хазна къалмагъанды. Поэтни чыгъармаларын тематикалы къауумгъа юлешиб, бу назмулары ол темаданды, ол назмулары уа бу темаданды деб энчилеб айырыргъа бек къыйынды. Баям, фахмулары уллуланы табийгъаты алай болур. Кязимни назмуларында социальна мотивле да, акъыл, къылыкъ вопросла да, философия оюмла да, эстетика къарамла да, тиширыуланы азатлыгъы эм таза суймекликни ахшы муратын джырлау да, туугъан халкъын суймеклик да, интернационализм темасы да бирге сингиб, бир бирни къаты тутуб келедиле. Алай ол затланы барысы да керексиз къатышдырылыб къалмай, суратлау кюч эм философия оюмлау да бир бирни кючлю тутадыла.

Ма ол себебден, Кязим Мечиевни поэзиясын тематикагъа юлешгенде, юлешиу принципни тинтирге, оюм этерге таб болсун деген акъыл бла кесибиз алабыз.

Кязим Мечиевни поэзиясында патриотизм эм миллетле шуёхлугъу, аны чыгъармачылыгъы башланган ал джылладан башлаб бир бирине къаджау сюелмейин, аны туугъан халкъын суймеклиги мардадан озуб не миллетчиликге ётмей, не да миллетлени бир бирден айырма деген акъылгъа джетдириб, космополитге айландырмай, диалектикалы бирликде берилгенди.

Миллет шуёхлукъ эм патриотизм ниетлери Кязимни чыгъармаларында этика идеяларындан чыкъгъандыла.

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик, 1959 дж., 40 бет.

Кязимни къайсы назмусун алыб къарасанг да, туугъан халкъын, Ата джуртун чексиз суйюб, аны эркинлиги ючюн артха турууну билмеуюн кёребиз. Ол назмулада халкъыбызны патриотизмни ниетинде юйреталлыкъ къууат кючлюдю. Поэт патриотизм ниетни кёб тюрлю суратлау ызда ачханды. Сёз ючюн, кесини халкъын суйгенни урунганланы унугъууна джюреги аурумай мадары джокъ эди. Хар тизгининде эллилеге къара кюнюн бериб тургъан джашауну артыкълыгы, халкъны къайгылы кёз джашы, онгсузлукъну тузагъындан ычхыныр ючюн этилген адыргыла, джюрек чанчыу, ачыулу мудахлыкъ ачыкъ кёрюнеди. Халкъны къайгысы, бушуу, зарауатлыгы поэтникидиле. Алагъа поэтни джюреги къайгырыусуз къалмайды. Ол назмуланы джазылыу формалары да поэт бла урунганланы джууукълугъун кючлю сездирир халдады. Тыш адам кёргенин сансыз хапарлагъанча этмей, кёргенини, билгенини, джюрегин джарсытхан затланы юсюнден экинчи бетге айланыб ушакъ этеди. Окъуучуну джюреги да ол ушакъгъа сабыр сансызлыкъда къалмайды, сакъайыулу тынгысызлыкъны мыдыхын джандырады:

«Тик тауладан суула эншге кетелле,
Къыш къыямасы, суугъу ётелле.
Алай кетмейди халкъыммы къайгысы,
Сау болмайын турад джюрек джарасы»¹—

деген назмусунда туугъан халкъын не къадар терен суйгенин кёребиз. Поэтни ол тизгинлеринде поэт бла урунганланы къадарыны бирлиги, халкъны чексиз суймеклиги ёлюб кетгинчи джюреке сакъланырлыгы ачыкъ сезиледи. Аны патриотизми туугъан халкъын басхан уллу палахдан аны ычхындырыр ючюн этилген дыгаласны сезими бла къыйматлы берилгенди.

Орус халкъны уллу демократ-поэти Некрасов: «Кёрюб болмаудан арыгъан джюрек суйюуюн татыуун билмейди», — деб сейирлик айтханды. Кязимни битеу поэзиясы ол затны ётюрюксюзлюгюню ёмюрлюк шагъаты болгъанлай турлукъду. Аны поэзиясында урунганлагъа джашар кюн бермей, мугурайтыб джашатхан унукъдуруучуланы кёрюб болмауну ёчулмез оту джанады. Джашаудагъы байлыкъны, ырысхыны да, эркин-

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик, 1959 дж., 73 бет.

ликни да ууучлаб, кеслери уа джукъ да ишлеменген тау бийлени баш илишанлары тонау, тырнау, хар ырысхыны кесине тартыу, чекден озгъан малкёзлюк, алада адамлыкъны тыш белгиси эсленген кибик этсе да, ол къабукъну ичинде бёрюлюк бугъуб тургъанын кёргюзтюу джанындан Кязим оруслу уллу сатирик Салтыков-Щедринге джууукълашады. Ол кесини «Ташкентли джюйюсханла» деген алапат чыгъармасында адамлыкъ къыйматларын тас этиб, джыртхычха айланган унукъдуруучулары юсюнден: «Аланы акъыллары, эслери да, тюшлери-тюнлери да бир затха джыйылыб, тирелиб, джабышыб тохтагъанды: табханны къарыннга этерге»¹, — деб джазгъанды.

Тенгсизлик джашау ызны иелерини табигъаты алайды. Алада адамлыкъны къыйматы къалмай, джутланган джаныуарны сыфатына ётюу тёре болгъанды.

Ма ол затланы терен ангылагъан поэт туугъан халкъын терен суймекликни аны джауларын — унукъдуруучулары кёрюб болмау бла байламлы этеди. 1910 джыл Кязим кесини:

«Халкъ насыбын къайдагъысын билсемед,
Мен булутланы ат этиб джетерем.
Арабызда къан ырхыла барса да.
Джюрегини къайыкъ этиб ётерем»²—

деб джазгъан назмусунда адам айтыб болмазча къысхалыкъда сейирлик терен магъананы ачханды. Аны юсюне, ол назму жазылгъанда, тауушлукъ къыргъызлы поэт Алакъул Осмонов туугъан окъуна этмегенди. Ала экиси да бир бирини дунияда барын-джогъун да билмей кетгендиле. Алай ол эки поэтде халкъны чексиз суймеклик мотивини мыдыхы бир бирге нечик джууукъ болгъанын бу тизгинле ачыкъ этедиле:

«Джюрек оору, ёпке оорунун дарты ючюн.
Мюрек суусу сатылса эгер базарда,
Къанча алсыз, къанча оорулу болсам да.
Ёзюм албай, ал дээ элем аларгъа». —

Ала экиси бир-биринден алгъандыла не да бир биринден юренирча онг болгъанды дерге джарарыкъ туююлдо. Себебин баш джанында кёргюзтдюк. Алай, эки чыгъарманы да ич магъаналары: халкъ ючюн, урун-

¹ Н. Щедрин. Сбор. соч., т. 5, М., 1951, стр. 174.

² Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 60 бет.

нганланы насыблары ючюн кюрешде, джаннган отха, кьутургъан суугъа секирирге да хазыр турмакълыкьны кьргюзтюдю. Ол аланы джарлы халкъ бла биригиб, кеслери чынтды кюрешчи болгъанларын ачыкълайды.

Кязимни тизгинлери кесини борчун терен ангылагъан, кесин халкъ бла къаты байламлылыгъын сезген, ансыз джашауну тузсуз хантха санагъан, тири кюрешчини, керексиз таурухну айтыргъа юйренмеген, кесине базынган адамны антыча кьрюнеди. Анда керексиз омакълануу, магъананы къатышдырыу джокьду. Уста табылгъан бош сьзлени кючу бла окьуучуну ийнандырыр дараджагъа кьтюргенди. Авторну ауазыны, интонациясыны, сезимини берилиую сейирди. «Булутланы ат этиб джетерем» деген детальда булутланы поэт бош алмайды. Булутла бизни тауларыбызны табигъатыны айырылмаз белгисидиле. Аны юсюне, кеси узакьда тургъанлай, туугъан халкъына насыбны кюсеу, ол насыбха барлыкь джолну узакьлыгъы, къыйынлыгъы кьрюнеди. «Арабызда къан ырхыла барса да» халкъ ючюн таукелликни селейтир кюч джокьду дейди поэтни оюмунда.

«Кесини халкъын суймеген интернационалист да болалмайды» деген марксизмни-ленинизмни айтыууну тюзлюгюне Кязим Мечиевни поэзиясы толугъатды. Ол къайда да, не узакьда айланса да, не тюрлю болумгъа тюшсе да, туугъан халкъын чексиз суйген патриотлугъу таркъаймайды. Арабстанда, Тегеранда, Турцияда джюрюгенде да туугъан джерге тансыкълыгъы, халкъын кьрюрге мыллык атыуу кетмейди. Не мадарда этиб, элине келирге кюрешеди. Алай ол туугъан джерине, халкъына къайтыргъа итингенде, кеси кетгенли анда урунганла унугъуудан ычхыныб, зауукьлу джашагъан суннгандан, джашау ызын кюйсюз терслиги кетиб, азатлыкьгъа чыкъгъан суннгандан туюлду. Нек десегиз, ол Малкъарда джарлы халкъ эркин солургъа онг табмай, алгъындан да къысылыб джашагъанларын, кеслерини къыйынлыкьларыны тарыгъууларын этер онглары окьуна болмагъанларын, Столыпинни кюйсюз реакциясыны кезиуонде бюркюб джайылгъан байла, падчакхны чиновниклери урунган таулуну джерсиз, суусуз, мал кечиндир джерсиз къоюб, тау тыгъырыкъларына тыйыб джашатханларын унутмагъанды. Ол себебден, поэтде энди мен кетгенли халкъ эркин болгъанды деген иллюзия джокьду. Джалан да халкъгъа терен суймеклик,

аны кыйынлыкты-тынчлыкты кюнюнде да биргесинден айырылмаз ючюн этилген дыгалас бар эди.

Аны юсюне, Кязимни Араб Востокдан, Турциядан кыйынлы джашагъан халкына кыйтыргъа термилиб ашыкыгъаныны магъанасыны уллулугъуну дагъыда экинчи джаны барды. Ол джылла панисламизмни, пантюркизмни кыйнаб тургъан заманы эди. Мекка битеу ислам дининдегилени арасына, тилеклерини муратларыны ахыр точкасына саналыб, исламны идеологлары кёб пропаганда джайгъан кезиу эди. Кязим'а кесини поэзиясында дуня джашауну «джалгъанлыгъын», «ахыратны ахыр заманнга дерилигин» джырлаб, халкыны Меккагъа барыргъа чакъырыб итиндириуню орнуна, Арабстан «Джаннетге бек джууукъ джер болгъанын» айтыуну орнуна, андан теркирек кетерге ашыгъады:

«Багдадха да, Стамбулгъа да бардым,
Мекканы Кааба ташына баш урдум.
Алай кыйтханда джарлы джериме,
Анама джангыдан туугъанча болдум»¹—

дейди.

Ол кезиуледе «хажиликге» барыуну халкыны кырангылыгъы насыбха, «сууабха» тергетиб тургъанда, ол'а андан кетгенин, джарлы халкына кыйтханын ачыкъ айтмакчылыкъ, аны акыйман поэзиясыны кючлююгюнден сора да, Кязимни кюркха билмеген джигитлигине шагъатды.

Фонвизинни: «Узакъдан келгенде туугъан джеринги тютюнюн да тансыкылайса» дегенин Кязим эштген да болмаз. Алай ол сезим чынтды патриотланы барысында да бола болур ансы:

«Арабда, Тюркде да айланыб келдим,
Энтда Бызынгыны тауларын кёрдюм.
Манга хычыуунду барындан эсе,
Джарлы элимми кыйы от ийиси»

«Джарлы элимми кыйы от ийиси»² деген тизгинледе туугъан элине, халкына тансыкчылыкъ тынчылыкъ бермей, ары келирге мыллык атдыргъан патриот джюрекни кючлю ауазы кыйдан чыгъар эди.

Кязим кесини «Къонгур таш» деген дагъыда бир чыгъармасында:

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 59 бет

² Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 65 бет.

«Къонгур таш къаядан тюшюб,
Ташлы, терен къолда джатад.
Энди кеси къаясына
Къайтыр амалы къалмад.

Аллах! Мени таш окъун эт,
Алай туугъан отджагъама
Къайтармагъанлай къойма.
Къайтар сен тауларыма»¹ - -

деб джазгъанды. Ол назмуну пафосу туугъан джерге мыллык атыу, тансыкълыкъ сезими бла толубду. Поэт халкъындан кенгдеги зауукълукъдан эсе, туугъан джерини ташы болууну сайлайды.

Кесини туугъан джеринден, халкъындан айырылыуну насыбы болмагъанын биледи, кеси теркирек кёрюрге тансыкълагъан халкъында джашау «джаннет зауукълугъуна» ычхындырлыкъды деб да ышанмагъанды. Кязимни ол патриотизм ниетли назмуларына къарагъанда дагъыда бир терен магъана эсде турургъа керекди. Ол кезиуде панисламизмни, пантюркизмни агентлерини, сатлыкъ идеологлары Север Кавказны халкъларын Турциягъа кёчюрюрю ючюн кёб аманлыкъ этгендиле. Динни эски чирик адетлери мыйыларын чарсландыргъан джахил, къарангы халкъны алдаб, битеу «муслиманланы къадары бирди», «Турция аланы Ата джуртуду», «Сыйлы Каабагъа джууукъду, «ары кёчгенни анда зауукълукъ, насыб сакълайды» деб пропаганданы джайгъандыла. Урунганланы оюмларын къатышдырыб, хайран этерге кюрешгендиле. Ол ишге падчахлыкъ да болушханды, себеби — ол джыллада Россия империясыны къыйыр-бучхакъларында миллетледе класслагъа джиклениу, класс кюрешге кётюрюлюу къатыдан къаты ёсе келгенинден къоркъуб, тау миллетледе класс башхалыкъ джокъду, барысы да бир къадарлыдыла деген магъанагъа ол джерли халкъланы ийнандыралса, урунганланы эркинлиги ючюн кюреш селейир деб умут этгенди. Пантюркистле да, падчахлыкъ да хар бири кеси мураты ючюн деб кюрешселе да, кертиликде халкъгъа этген терслик джанындан аланы умутлары берген зат бир бирни тутханды.

Ма ол себебден, битеу малкъарлыла чексиз суйген, уллу хурметли Кязимни ол ишге халыны принципиальна

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 66 бет.

магъанасы болгъанды. Кязим битеу джашауу эм чыгъармачылыгы бла урунганланы туугъан джерден тентиретиб, насыбсызлыкъларын бютюн да кючлерге кюрешгенлеге къаджау къаты сюелгенди. Пантюркизми агентлери болгъан эфендилени чынтды бетлерин ачханды. Ала уа Кязимге этмеген аманлыкълары къалмагъанды. Кязимни бирде «кяфырды» деб, халкъгъа аман бетли этерге кюрешгендиле. Алай халкъдагы аны хурмети Кязимни гунч этерге ол итлеге джол бермегенди. Кязимни Арабстандан, Турциядан халкъына къайытыргъа итиниуюн кёргюзтюб джазылгъан назмуларыны ол джанындан магъаналары уллу эди. Аны юсюне, Кязим ол джердеги халкъланы мугурлукъдагы, фактырлыкъдагы джашауларын биреуню айтханы бла угъай, кеси кёзю бла кёрюб, ачыкъ суратлагъанды. урунганла анда да насыбсыз болгъанларын ачыкълагъанды. Кязим ол джерли халкъланы джашаулары бла бирге, ары кёчюб баргъан Север Кавказлылада да не ашар ашлары, не киер быстырлары болмай, тюркю джер иеледе джалчылыкъда адам тёзюб болмазча зарауатлыкъда джашагъанын да айтады. Аны ол ишлери малкъарлыла ючюн файдасыз къалгъан болмазла, нек дегенде, Север Кавказдан Турциягъа малкъарлыладан кёб адам кёчюрюлмегени белгиледи. Былай къарагъанда уа бирси миллетледен эсе бир да къуруса да малкъар тил тюрк тилге джууукълугъу ючюн окъуна ары тауула кёбюрек кетерле деген къоркъуу боллугъу ачыкъ эди. Фахмулу демократ поэт Кязим Кавказ халкъланы къадары Россияны къадары бла айырылмазча бир болгъанын сезиб, ол биригиулюкню кючлендирир ючюн кюрешгенди.

Алай, туугъан халкъын терен суймеклик тауулада кемчиликлени андан джашыралмайды. Аны патриотизмиси сокъур патриотизм туююдю. Мени халкъымды, мен аны сюеме, анда болгъан хар зат, тюз-терс эсе да, ата бабадан къалгъаны себебли, къошуусуз-къоратыусуз багъалыды деб тохтамайды. Ол суйген халкъында тюз-терс адетлени айыра, табларын джакълай, терслерин терслей биледи. Сёз ючюн, биз баш джанында тинтиб къарагъан тиширула тенгсизлигин кёргюзтген назмулада таулу тишируланы намысын-насыбын да балчыкъгъа малтаб, мал орнуна сатыб сыйсыз этген адетле халкъныкыды деб махтагъанны къой, джюрек къайнаб

кѳргюзтеди. Ол халкъны алгъа баргъанына чырмау болгъан адетлени къанлы джаууду.

Ёмюрлени саркъыуунда джашау ызны тарлыгъы берген кюйсюзлюк урунганланы ишге къаты, тѳзюмлю, сабыр, хар неге да хунерли этиб юйретгенди. Алай ол сабырлыкъ, мардасыз тѳзюмлюлюк адамланы джюрегинде сансызлыкъны уясын орнатханын, аладан тынгысызлыкъны кетергенин, халкъда тѳзюб къалычулукъну поэт тюзге санамайды. Ол затла халкъны кюрешчиликге, джангычылыкъгъа итиниу мадарларын гумухландыргъанын ангылаб, джюреги ауруйду. Халкъны джюрегиндеги аллай сабырлыкъны кирли сууун чачарча, болумдагъы тарлыкъгъа чамланыргъа хазыр болугъуз деген магъананы ангылатады:

«Бѳрюле чабхан сюрюуча,
Джашайбыз къоркъа, юрке,
Башха болмайын ушайбыз.
Иесиз къалгъан сюрюуге!»¹

Кязим байланы, бийлени, кулаклары бѳрюге тенг этеди. Не ючюн десенг, ала халкъгъа берген зарауатлыкъ мал сюрюуюн къыргъан джыртхыч бѳрю зарауатлыгъында озады. Анда эриулюк, джазыкъсыныу, адамлыкъ деген зат джокъду. Ол себебден, байланы, бийлени кулаклары «бѳрю» деген сѳз бла бирикдириб кѳргюзтюуюн табханды. Кязим байланы ичинден аманыхшысын айырмайды, аланы тутхан джолларын, алагъа терслик этерге онг берген социальна джашау ызны харамлыгъын ачады.

Алай Кязим ол назмуда эски дуняны мурдар иелерин аманлай келгенде, ол мурдарла эзген джарлы халкъны да керексиз махтамайды. Сиз адамсыз, сюрюуча нек боласыз? — деб, артыкъ мѳхелликни, табсыз сабырлыкъны, кюрешден къоркъууну, къачууну да терслейди. Бу джанындан алыб къарасакъ, Кязимни поэзиясы Салтыков-Щедринни поэзиясына джууукълашады. Ала экиси да туугъан халкъларын чексиз сюедиле, аны эркинлиги ючюн кюрешууден уллу насыбны кеслерине излемейдиле. Алай, ол азатлыкъ ючюн кюрешге сансыз къарауча сабырлыкъны урунганлада табыб, ачыкъ сѳгедиле. «Бизни миллет ѳхтемлигибиз уллуду, — дегенди Ленин, — тюз ма аны ючюн арты-

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 52 бет.

гъыракъ да халкъдагъы алгъынныгы, къарауашлыкъны эм шендюгю къарауашлыкъны да кѣрюб болмайбыз.»¹

Қазим халкъдагъы тѣзюмлюлюкню, сабырлыкъны, насыбны джууукълашдыргъа, хайырланыргъа чакъырады.

Тѣзюмлюлюк, джашаудан алгъан аз затчыкъгъа окъуна ыразы болуб, «шукур аллахгъа» деб турмакълыкъ хар заманда да махталыб турур зат тѣююдю. Халкъдагъы сѣгюллюк кемчиликлени ич логикасы алайды. Қазим Мечиев туугъан халкъын, Ата джуртун мардасыз сѣюген патриотду. Алай аны патриотлугъу миллетчиликге элтмейди. Аны поэзиясында туугъан халкъыны юсюнден назмуларыны баш магъанасы ол не да этиб, кеси миллетин башха миллетледен айырыб, бирси халкъладан энчилеб тургъан белгилерин, адетлерин излеб табыб, ачыкъ этиб, махтаргъа кюрешмейди. Ол таулула бла башха халкъланы бир бирден айыргъан, узакъ этген затланы угъай, бир-бирге ушатхан, джууукълашдыргъан затланы кѣргюзтюрге сакъды. Ол миллетле шуѣхлугъуну джырчысыды.

«Башха халкъланы унукъдургъан халкъ кеси да азат болаллыкъ тѣююдю»² деген сѣзню Қазим эштмеген эсе да, къоншу миллетлени басынчакълар къарыу Малкъарда болмагъанын билген эсе да, ол миллетле ортасында шуѣхлукъну, джарашыулукъну башындагъы цитатдагъы айтылгъан халда излегенди. Миллет азатлыкъны хар тюрлюсюню ѳкюлю болгъанды.

Қазим Мечиевни Арабда, Тюркде айланганда кеси къоюб кетген таулуланы мугур джашауларына джарсыуу бла артха, тауларына къайтыргъа этген адыргысы къурумай къыйналса да, ол айланган-джюрюген джерлеринде халкъланы джашаууна сансыз къараб, эслемей озмайды. Андагъы халкъланы факъырлыкъларын кеси халкъына таралыуун, джарсыуун букъдуруб, джашырыб къоялмайды. Андагъы ачлыкъ, джаланганчлыкъ да аны джюрегин бек къыйнайдыла. Ол айланыуу джарлылыкъны, азатсызлыкъны масштабына кенгирек къарарча этеди. Қарыусузлукъ, ачлыкъ, джаланганчлыкъ, эркин къымылдар онгсузлукъ джалан малкъарлырунганланы энчи къадары болмагъанын, ол зарауат-

¹ Ленин. О литературе и искусстве. Москва. 1957 г., стр. 10.

² К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. XV. стр. 223.

лыкъ миллет айыртламагъанын кѳреди. Къыйналыуну, азатсызлыкъны чеги малкъарлыла бла тохтамай, кенге кетгенин кѳребиз:

«Бу дуняда къууанч азы, ачы кѳб.
Къууанчха джолну кѳралмадым излеб,
Бушуу джюрегимми элекча этди...»¹, —

деб Кязим ол къыйынлыкъла къуру Малкъарда угъай, хар джерде да барды деб кѳл кенгдириб, кеси кесине эм халкъгъа кѳл этдирирге кюрешмейди.

Кязим пролетариат интернационализмни теория джаны бла терен ангылаб, революция халда ангылатханды деб айталлыкъ туююлбюз. Алай ол анга джууукълашады. Джарлыла къайда да джашасынла, къайсы миллетден да болсунла, аланы къадарлары бирди:

«Араблыны кѳзлери да таулуну
Кѳзлерица, бушуудан тоб-толуду.
Хар джерде бушуу кѳблююн кѳреме,
Хар факъыргъа саламымы береме»².

Джарлы, къарыусуз джашагъан араблыны кѳзюндеги мудахлыкъгъа поэт сансыз къарамайды. Аланы ол чекге джетдирген джашау ызы табсызлыгъын ачы сѳзле бла терслейди:

«Кеме бла тенгизледен да ѳтдюм,
Тюркию, Арабны халкъларын да кѳрдюм.
Хар къайда да джарлы джарлыца джашайды,
Къарыулу къарыусузну этин ашайды»³.

Былайда Кязим социологияда диалектикагъа дери кѳтюрюлгенди. Тенгизликде, азатсызлыкъда миллет айырылыу джокъду. Малкъарлы болуб тургъанлай окъуна, ол бай, бий эсе, кулак эсе, таулу джарлыгъа угъай, араблы, тюрклю урунганланы унукъдургъанлагъа джууукъду, ахлуду, ала джанлыды. Не миллетден да болсун, къайда да джашасын, байланы, бийлени, помещиклени муратлары да, ниетлери да, джашауда борчлары да бирди. Не этиб да, аманлыкъчы джол бла, алдаб, къоркъутуб, урлаб-тырнаб болса да, джарлыны кеслерине ишлетиу, къан къатыш кѳз джашларындан, аркъа терлеринден харам ырысхы джыйыуду. Джарлы да араблымыды, черкесмиди, таулумуду, тюрклюмюдю,

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 61 бет.

² Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 61 бет.

³ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 64 бет.

миллети башха болсада, унугъууларыны ич магъанасы бирди. Мечиев халкълада класс джиклениуню терен эслеб, толу ангылар ючюн башха къраллада унугъууну тамырына къарагъаныны хайыры уллу болгъанды. Ол къаны-джаны бла да унукъдуруучулары кёрюб болмагъаны, урунганлагъа джакъ басыб, аланы азатлыгъын излегени хар тизгинде кёрюнеди. Қязим кесини ол чыгъармаларында азатлыкъны быллай джол бла алыгъыз деб кёргюзталмайды, не ючюн десенг, аллай джолну, класс кюрешни белгили хорламлагъа элтир ызын кеси да билалмагъанды. Ол джашауда болумну ачыкъ сура-тын бериб, окъуучуну, эштиучюню кеслерини джашау халларына джютю къарарча, оюм этерча, ол халдан чыгъыуну мадарын излерча этеди. Аны юсюне, таулу джарлыла джалан кеслери унукъмайдыла, унукъгъанла дагъыда кёбдюле, джангыз кеслери кюрешиб хорламгъа джеталлыкъ туююдюле деб, миллет ёхтемлениу бла бирге, класс сезимни да уятады. Аны ючюн Қязимге уллу интернационалистди дерге боллукъбуз.

Қязим Мечиевни дуня халына къарамы ёсюб, битеу миллетлени къадары бир болгъанын, битеу халкълары унукъгъанларыны шуёхлугъу бузулмаз кючге айланыргъа кереклигин ангылагъан дараджагъа кётюрюлгенди. Қязим кесини поэзиясында урунганлары арасында чюй-релик, джаулукъ, къаугъа болмазгъа кереклигин кючлю айта, ол миллет шуёхлукъгъа чырмау болуб, джарашуулу джашаргъа къоймагъан «къара кючле» унукъдуруучула болгъанын тюз ангылаб, ачыкъ сезеди.

Қязимни ол магъананы ачыкъ суратлагъан чыгъармасыды деб, толу варианты сакъланмагъан «Сары къошда» деген эскизли поэмасын айгыргъа боллукъду.

Қязим кесини ол чыгъармасында миллетле арасында джарашуусузлукъну кетериб, тынч джашаргъа къоймагъан «бёрюлеге» малкъарлы тау бийле бла эбзе бийлени тергейди. Ала бир бирлерини джерлерин сыйырыргъа кюрешиб, малларын сюрюб, адамлары ёлтюрюб, ахырында уа тынч тургъан джарлылары бир бирлерине юскюргендиле. «Сары къошда» деген поэманы эскизин Қязим 1916 джылда джазгъанды. Анда кёргюзтюлген ишле да Қязимни фантазиясындан чыкъмайдыла. Джашауда керти болгъандыла. Ол поэмада суратланган ишлени кеси кёрюб шагъат болгъан Қязимни уста таныгъан Т. Холамханов 1916 джыл май айда эбзе бийлери къу-

рагъан бандала Бызынгыгъа келиб, 20 чакълы юдегини малын сюрюб кетгенде, байла, бийле къозгъагъан таулуланы бир-бир алданганлары битеу эбзелени терслерге кюрешиб чамланганларында, къаугъаны ким чыгъаргъанын белгилеб, джау, душман ким болгъанын Кязимни алданган халкъгъа ангылатханын айтады.

«Бир бѐлек уручуну, бузукъчу адамны аман ишлери ючюн битеу миллетни душманнга санаргъа керек тѳюйюлдю. Хар халкъны ичинде да халкъгъа тынчлыкъ бермеген адамлары, уручулары, бузукъчулары да бардыла. Бизни малларыбызны сургенле аллайладыла. Аман адамла, уручула бизде да бардыла. Хар миллетни ичинде игиси да кѐбдю, аманы да барды. Аны себебли уа, биз эбзелени барын да джаугъа санасакъ, ол тѳю тѳюйюлдю»¹.

Ол ишлеге кеси къатышыб, магъаналы ишни бардыргъан Кязим къоншу миллетлени шуѳхлугъун излеб, анга чакъырыб джырлауну кесине борч этиб алады. Алай, миллет шуѳхлукъну кѐргюзтюден алгъа, ол эбзе бийлени кюйсюзлюклерини, аманлыкъчыларыны хатасындан халкъ битеу эбзе миллетни терслеген миллетчиликге бармасын деб, чыгъармасында таулулагъа артыкълыкъ этиб, таларгъа чабхан эбзе урунганла угъай, къан ичген бийле болгъанын унутмагъыз деб эскертеди.

Къарыулу къарыусузну ырбынга къысыб, талагъан, джунчутхан тарлыкъ джашауда ууакъ миллетлеге хар заманда да тыш душманлагъа битеу кючню, къарыуну джыйыб къаршчы сюелирге керек болгъанды.

«Ыстауатха чабдыла,
Итле кибик юрдюле,
Джартылары урушуб,
Джартылары сюрдюле»² —

деб, ол бандитлени къой сюрюуге мыллык атхан джыйын бѐрюге тенг этеди. Кѐрюб болмауну битеу джюрекде къайнагъан оту «малгъун» деген сѐзге джыйылгъанды. Ол джаулада намыс да, бет да, адамлыкъ да джокъду. Джюрегинде ѳтю болгъан адам къарыусузну марамайды, ол бандитле уа бетден бетге сюелиб урушургъа базынмай, «чола ырысхы табаргъа кюрешедиле».

¹ Альманах «Шуѳхлукъ». 2-чи номери. 1958 дж., 127 бет.

² Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик, 1959 дж., 20 бет.

Поэт ол бандитлени бузукъ сыфатларын эмоциональна кючде берир ючюн, кючлю тенгleshдириулени аямайды. Бирде тонгуз кибик ёкюртсе, бирде къабанча ёкюртеди.

Поэманы керти джигитлерин поэт чынтды адамланыча кёргюзтеди. Ала кертиси бла да къоркъа билмеген тулпарладыла. Нек дегенде, алагъа кюч-кьюуат селеймей келиб турады, ала тюзлюк ючюн, кеслерини джалынчакъсызлыкълары ючюн кюреш бардырадыла. Поэт былайда халкъны хорланмаз кюч болгъанын ачыкъ этиб кёргюзтеди.

Алай поэт эбзе бийле бла къазауат этген таулуланы суратлагъанда, мында арталлы да миллетчилик сезилмейди. Поэт таулуланы душманы эбзеле угъай, аланы бийлери болгъанларын шарт айтады:

«Джаула, туугъаныгъызлай,
Анагъызы къарнындан.
Бёрюлеча ичесиз
Джарлы халкъны къанындан.
Тынчайтмайсыз, кьоймайсыз
Бизни рахат джашаргъа.
Шо кьол кыйныбызны
Адамыча ашаргъа»¹.

Дагъыда бир эскертирге керекли зат: автор эбзе бийле бла бардырылгъан къайгъылада урушха къатышхан бир таулу бийни кёргюзтмейди. Ол'а кыйынлыкъ, ауур кюнледе байла, бийле бир джанына джаллаб, кюрешден къачаргъа итингенлерин, къаугъаны къозгъаб, палахны уа урунганлагъа атхан бетсизликлерин кёргюзткюуден чыкъгъанды.

Кязимни поэзиясында миллет шуёхлукъну тинтгенде, аны революциягъа дери джазылгъан чыгъармалары джаратылгъан джыллада таулу халкъдагъы болумну эсден чыгъарыргъа джарарлыкъ туююдю. Ол заманлада падчахлыкъ миллет унугъууну тёзюмсюз чекге келтирген эди. Классланы арасында айрылыкъланы да кючлеб, къозгъалыу кётюрюлген эди. Унукъдуруучу классла урунганланы кёзлери ачылгъандан, аланы политика сезимлери уянгандан, урунганланы бирикгенлеринден къоркъуб, не мадар бла да класс чюйреликни джюгюлюгюн кетерирге, класс сермешни сабырландырыб ёчюрюрге къан дыгалас этедиле. Миллет шуёх-

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж.

лукъ болмай, хар миллетни урунганлары бла энчи кюрешиу тынчыракъ боллугъун ала билгендиле. Ма кеслерини ол кир ниетлерин джашауда бардырыуда халкъдагъы джахилликни, эски адетлени, динни уста хайырлангандыла. Ол кезиуде таулулада ислам динни пропагандалау, къарангы халкъны алдаб, муслиман динни джюрютгенлени ичинде классха айырылыу джокъду дегенни джайыу кѣб джюрюгенди. Исламны догмаларына кѣре, дуняда джау классла джокъдула, адам улу эки джау къауумгъа юлешиниб, индекни бир джанына ислам диндегиле, экинчи джанына уа башха диндегиле эм бир динге ийнамагъанладыла деб айтылгъанды. Аны юсюнден Маркс былай джазайды: «Къуран эм анга кѣре къуралгъан шерият адам улун бош эки миллетге — ислам дининдегиле бла ол динде болмагъанлагъа юлешиб къоядыла. Динсизле — харибледиле, джауладыла. Ислам муслиман диндегиледен башхаланы закондан тыш этиб, ислам диндегиле бла ол динде болмагъанланы орталарында джау-лукъ юзюлмезча этгенди»¹.

Кеси динге ийнаныб да тургъанлай, Араб Востокга эки кере да барыб келген, арабча уллу окъуулу Кязим исламны ол догмаларын къабыл кѣрмейди. Аны художниклик джютю сезими ислам дин салгъан чеклениую дженгиб, халкъны бийге, байгъа, джарлыгъа юлешинуую аны тутхан динине угъай, къайсы классдан болгъанына кѣре анга уллу сагъыш этдиргенди. Ленинни «эллиле къуру бизде угъай, саулай дуняда да практикле эм реалистдиле»² — дегенини кертилигини Кязимни чыгъармачылыгъында миллетле шуѣхлугъуна джораланган чыгъармалары ачыкъ эгедиле. Ол себебден, поэт дин салгъан тыйгъычны хорлаб чыкыгъанды.

Ма башында айтылгъан себеблени юсю бла биз Кязимни интернационалист болгъанын кѣребиз.

Алай болса да, бизни бу ишибизде Кязимни чыгъармачылыгъында шарайыбны не да къарамында биз къабыл кѣрмезча затланы эслеменгеча этиб, кѣрмей озсакъ, халкъны культура хазнасын тинтиуде марксизм-ленинизмни методологиясын унутханладан боллукъбуз. Ол

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс. «Объявление войны — к истории возникновения восточного вопроса». Сбор. Соч., т. 10. М. 1957 г., стр. 167.

² В. И Ленин. Соч., т. 24, стр. 168.

методологиягъа кёре, энчи авторну чыгъармачылыктын къолгъа алыб сюзгенде, ол чыгъармачылыкны ёсююню процессине эс буруб къараб, аны эволюциясын кёргюзтюрге керекбиз. Кязимни революциягъа дери чыгъармачылыктында, аз болсала да, пессимизмни сезими бла джаратылгъан чыгъармалары да бардыла.

Ол себебден, аны къарамында, бир-бир назмуларында шарайыбланы чыгъыу себеблерин ачыу борчду.

«Бийк таулары башында
Къар да эрир, кюннге тёмез,
Алай мени джюрек къайгъым
Ол къарлача эриб кетмез.

Джоулгъан джугъутур къаны
Думп болуб, джутулур джерге
Мени къайгъыммы джер джумаз.
Джел алыб да кетмез тюзге»¹.

Аны ол сагъышы кесини энчи баш къайгъысы туююдю. Ол джарсыу сагъыш, мудахлыкъ урунгаланы хариблигине кюйгенденди. Терен сагъыш, ич къайгъы табийгъатдагъы тюрлениуле бла адамны джюрегинде тюрлениулени къарама-къаршы суратлау бла берилгенди. Мында хар сёз, хар тизгин, хар деталь назмуну ниет халкъдагъы къыйынлыкны адам кётюралмазча аурлугъун ачыкъларгъа бойсунганды. Поэтни лирика геройуну къадары урунганланы къадарындан айырмаз халда тутушханды. Аны джарсытхан затны башы – ол палахдан къутулур джолну табмай тыпырдаб этген адыргысыды. Биз айтхан джарсыула асыры басхандан, поэт бир бирде тюзлюкню хорларына шекли къарагъанча болады, ахшы умутун тас этгенча кёрюнеди. Кесини терен магъаналы поэзиясыны халкъгъа файдалылыктына да шекленеди:

«Джарлы халкъым, кёб китабла окъудум,
Андан санга хайыр чыгъар деб турдум.
Кязим окъуйду, джазад, эринмейди,
Алай насыб къайдагъысын билмейди»² —

дейди Кязим 1911 джылда Арабстандан къайтхандан сора. Ол тюз джолну излейди. Халкъны азаблыкдан ычхындырыргъа кюрешеди. Алай ол джолну табмайды.

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик, 1959 дж., 57 бет.

² Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик, 1959 дж., 71 бет.

Къайры къараса да, сынсыгъан, таралгъан, мугурайгъан, факъырлыкъ башын басхан джашауну кѳреди. Аллай кезиуледе ол кеси уллу магъана бериб джазгъан назмулары да халкъны къыйынлыгъын дженгиллетирге не мадар эталырла деб, аланы магъаналылыкъларына да шеклениб къарайды. Ол затла анда кезиулю эдиле. А. М. Горькийни: «Халкъны чыгъармаларын джаратхан сѳз усталары къаллай бир къыйын, не къадар ауур джашауда джашагъанлыкъгъа, аланы уллу ишлерин унукъдуруучу классла сыйсыз этиб умутсузлукъгъа келтиргенликге, аланы чыгъармаларында кѳлсюзлюк ауазы болмайды» дегени, хазна къалмай, Кязимни чыгъармачылыгъына да тийишлиди.

* * *

Кязимни чыгъармачылыгъында белгилли джерни философия-дидактика тематика алады. Алай ол зат терс ангылашынмасын: бу къауумгъа айырылгъан назмуладан башхаларында философия оюм джокъду демеклик терсди. Не ючюн десенг, поэтни къайсы чыгъармасын алыб къарасанг да, алада оюмну теренлиги эсленеди. Ма аны ючюн Кязимге философия оюмну къууатлы поэти деб бош атамайдыла.

Дагъыда бир эскертирге керекли зат: поэтни ол биз философия-дидактика темадагъы чыгъармалары деб айыргъан къауумубузда да джаланнгач философия бла къургъакъ дидактикадан башха джукъ джокъду деген акъылгъа келиу джангылычды. Нек дегенде, биз ол чыгъармалада халкъны тюзлюкге-терсликге къарамыны, урунууу, адамны джашауунда магъанасыны юсюнден, материяны, динни юсюнден, джашаудагъы тюрлю болумланы юслеринден кенг эм терен сагъышын кѳребиз. Ол назмуланы энчи алыб тинтиуюбюзню себеби, поэтни философия эм дидактика кѳз къарамы былада артыгъыракъ да ачыкъ берилгениндеди.

Кязим терен оюмлуду, аны поэзиясында мардалы тизгиннге джыйылгъан философия теория системагъа салыныб берилмегенди. Ол абстракциялы ниетден джашау кертиликге келмейди, керти джашаудан оюмгъа ѳтеди. Аны поэзиясында философия бла поэтика бирликде келгени ачыкъ сезиледи.

Кязим битеу акъылында, эсинде адамны джашау халы бла насыбы болгъаны себебли, аны чыгъарма-

чылыгында да социальна эм этика проблемалары баш джерни тутадыла. Поэзиясында уа абстракциялы философия формулировка джокъну орнундадыла. Дагыда бир эсде тугулукъ зат: халкъны дунья халын ангылауда баш илишанла азатлыкъгъа итинну, табигъатны болумларын ангылауну материалист халы Кязимни поэзиясында андан ары ёсуб, жангы бийикликге, кётюрюлгенди. Аны чыгъармаларында ниетни баш магъанасы адамны къадарына, аны джашауда керти болумуна тюшеди. Алай Кязимни эфендилени къылыкъ-сызлыкъларына, исламны кёб догмаларына къаршы болууна къараб, Кязимге ахырына дери джолун сайлагъан илму атеистди дерге джарамайды. Чынтды атеист болур ючюн динни ахыры да джалгъанлыгына, аллахны арталлы да джокълугъуна ийнаныргъа керек эди. Кязим'а ол чекге кётюрюлалмагъанды. Ол аллахны «барлыгына» ийнанганды. Алай аны ийнануунда фанатизм джокъду. Кёбюсюнде аны диннге ийнануу деизм халда болгъанды (белгили болгъанына кёре, деистле аллах барды деб ийнаналдыла. Алай ол джашауда бир затха къатышмайды. Хар тюрлениу да табигъатны кесини ич законлары бла болады дейдиле). Энгельсни айтханына кёре, материалист кёз къарам дегенибиз табигъат къалай эсе да тюз алай ангылауду, анга башха тюрлю затланы къошакъ этмеудю. Бизни ангылагъаныбызгъа кёре Кязимни чыгъармачылыгы толу материалист джолунда болмаса да философиялы аны бир къауум назмулары ол излемге джууаб берир халдадыла, нек десегиз, Кязим ол чыгъармаларында джашауну, табигъатны тюз къалай эсе да, ол халда кёрюб, ангылатыу берирге кюрешеди. Кязим битеу джашауну — саулай табигъатны да, адамны да билирге, ангыларгъа излейди. Аны сагъышларыны ичинде табигъат саулай, общественна халла джашаудагы тюрлениуле саналадыла.

Кязимни чыгъармачылыгыны материалист мотивлени биз бек ачыкъ аны исламны догмаларына къарамында кёребиз. Сёз ючюн, ол догмалагъа кёре, аллахны сыйлы джери Меккады, Каабады. Хар ислам диннге табынганны акъылы, эси, мураты, тилги аны бла байламлы болуб, ары итинирге керекди. Адамлыкъны, намысны, тюзлюкню, тазалыкъны да махтаулу джери андады деб тургъандыла. Ким ол затха шекленсе, керти ийнанмаса, аны динсизге санагъанды-

ла. Кязим кесини чыгъармаларында исламчыланы ол догмаларын тюзча кѣргюзтгенни къой, аны юсюнден джылы сѣз айтмайды. Кязимни ангылагъанына, суратлагъанына кѣре, араблылада да зауукълукъ джокъду. Социальна тенгсизлик бийлик этген Арабстанда да мугур мугурча, бай байча джашайды. «Аллахны къудрети» андагъы къарыусузлагъа джашау онг бериб, тарлыкъны кетермейди. Андагъыланы барысын да насыблы этмегенин кѣреди: «араблыны кѣзлери да таулуну кѣзлерича бушуудан тоб толудула» деб, ислам догмаларында айтылгъан «джаннетни» болмагъан затлыгъын ачыкълаб, анда да джашау халланы бузулууу башха джерледен кем болмагъанын кѣргюзтеди. Аны юсюне, Кязим ислам догмаларына ийнанса, джарлы халкъны ары барыгъыз, къадарыгъыз «бу джашауда онгсуз болсагъызда, ары барсагъыз ахырат тынчлыгъын кѣрлюксюз» деген магъанада бир тизгин джазмагъаны аны ол таурухланы джалгъанлыкъларын терен ангылагъанын белгилейди. Кязимни Меккада, Бейрутда, Багдадда, Стамбулда джазгъан чыгъармаларында «динни арасына» келгенне къууаныу, ыразылыкъ, «аллахха шукур» этиу джокъду, андан туугъан джерине къайтыуну кюсеу мардасыз кючлюдю. Ол аны исламны айтханларыны кѣбюсюн ѳтюрюкге санагъанына шагъатлыкъ этеди.

Кязимни ангылаунда къарауунда-материалист мотивлени биз аны исламны ол «ахыратда джашау» деген, къадарны хар нени да эртдеден окъуна адам этерлик, джашауунда туберлик затланы белгилеб къойгъаныны юсюнден, къадарны фатализи дегенча догмаларына къарагъан халындан да толу ангылайбыз.

Биз айтханнга шагъатлыкъгъа бу тизгинлени келтирге боллукъду:

«Араблыны кѣзлери да, таулуну
Кѣзлерича, бушуудан тоб-толуду.
Хар джерде бушуу кѣблююн кѣреме,
Хар факъыргъа саламымы береме»¹.

Ислам догмаларына кѣре, анда «дин песн» адамлагъа зауукълукъдан башха джукъ болмазгъа керек эди. Поэт да аны кѣргюзтюрге керек эди. Алай Кязим анда дин зауукълугъуна кѣмюлюб, «ахыратха джол ишлегенлени» угъай, аланы ол кюннге къалдыргъан джашау

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 61 бет.

хаалгъа чексиз ыразысызлыкъны оту джаннган харибленн кӛредн. Неда:

«...Тюркню, Арабшы да халкъларын кӛрдюм.
Хар къайда да джарлы джарлыча джашыды.
Къарыулу къарыусузну этин ашайды»¹ -

дегенинде динчилени айтханына алай уллу хурмет кӛрюнмейди Ол былайда динсиз, атеист туююл эсе да, ислам догмаларыны айтханын джашау кертилик хорлагъанын кӛргюзтеди. Поэтни назмулары окъуучуну: дуняда бек алааматха саналыб тургъан мекка-мединада джашауда алай эсе, аллах деб турмакълыкъ не берликди, джангыз да адам башха затха ийнанмай, кеси къадарын кеси къолуна алыргъа керек боллукъ болурму деген сагъышха келтиредн. Кертиди, Кязимни чыгъармаларында «ахырат деген джалгъанды», «къадар ӛтюрюкдю» деб ачыкъ айтхан назму джокъду. Алай болумуну себеблерин заманны ангылау дараджасындан, халкъны къарангылыгъын, джахиллигин, поэт уста билгенден кӛрюрге керекди. Кязим аланы юсюнден кеси ачыкъ айтмагъанлыкъгъа, аны назмуларыны ич магъанасыны юсюнден сагъыш эте келген окъуучу алай оюмгъа джетерликди. Сӛз ючюн, «Дуня деген алай къыйын тик джолду» деген назмусунда ол былай джазады:

«Дуня деген алай къыйын тик джолду,
Ол джолда азаблыкъ ким сынамагъанд?
Дуня деген алай ачы тенгизди,
Анда кимни кемелери батмагъанд.

Ачы дуня тенгизинде барабыз,
Кемебиз къачан батарын билмейин.
Атдан кетгенде да алай кетебиз,
Билекликлерин биз къолдан иймейин.

Дуня, сен не ачы тенгиз эсенг да,
Ата юйюбюзсе сен барыбызын.
Не этейик, куртла кӛб джабадыла,
Сенде баргъан къыйын джолларыбызын»²

Ол назмудан биз поэтни материалист кӛз къарамдагъы мотивлерин, чексиз фахмулулугъун, тюзлюкге кертичилигин, суратларгъа усталыгъын кӛребиз. Биринчи строфадагъы ал эки тизгинде берилген деталла туугъан джерни энчи бетин кӛргюзтюрча сайланыу бла бирге, ол айланган, джюрюген джерлени шартлары,

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 64 бет.

² Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 56 бет.

тюрсюнюн белгилерик образла мардасыз уста сайлангандыла.

«Дуня деген алай кыйн тик джолду,
Ол джолда азаблык ким сынамагъанд?» —

деген тизгинлени ачык ангылар ючюн таулула революциягъа дери болгъан, теъш тиклеринде орналгъан тар тыгъырыкълы, кысылгъан элени эсден чыгъармазгъа керекди. Кязимни ол тизгинлери халкъны кыйынлы тарлыкъда джашаууну символу эди. Алай кыйынлыкъла таулуланы джашауу бла чеклениб къалмай, узакъгъа кетгенлерин, зарауатлыкъ сынагъанла кёб болгъанын Кязим назмуну суратлаууну ёсдюрюу халы бла да сездиреди:

«Дуня деген алай ачы тенгизди,
Анда кимни кемелери батмагъанд?» —

деген тизгинле уа Кязимни оюмлау къарамыны кенгергенин, азаблауну мурдору башха миллетледе да къаты болгъанын ангылагъанын кёребиз. Кязим кеси кёрюб билмесе эди, тенгизле бла кемелеге ол джерледе джашаууну суратлаб тенглешдирмез эди. Алай ол строфаны биз айта тургъан эки тизгининде магъана андан ары кетеди. Ол тенгиз жарлы таулула динге алданыб умутлу къарагъан алдаулу кёзге кёрюннген чарс насыбха барлыкъ джолну кыйынлыгъычады. Алдаулу насыбдан умутну кенглигин эслетеди. Алай алданган къарангы адамланы ол кыйын джол къайры элтеди, тынчлыкъгъа, берекетликге джетдиремиди? Угъай, ол алдаулу насыбны кёзге кёрюнюую, джел къуугъан туманча, чачылады. Кеси туугъан джерни кыйынлыгъындан ычхыныр ючюн тыпырдаб, «аллахны къудретинден чомарт юлюшлю» болгъаннга саналгъан Арабстаннга мыллык атыуну ахыры адамгъа насыб угъай, бушуу бергенин сейирлик кёргюзтеди. Тенгиз толкъунлары кёб кемелени ууатханча, джашау кертилик да кёблени умутларын ёчюргенди. Алай адамны джашаудан умуту уллу болады. Умут ёчюлсе, джашау да тохтаиды, адам бюгюн кёрген кыйынлыгъындан тамбла ычхыныр умутда, алгъа ишаныб къарайды:

«Ачы дуня тенгизинде барабыз,
Кемез батарын билмейин.
Атдан кетгенде да алай кетебиз.
Билекликлени биз къолдан иймейин».

Бир сѣз бла айтыргъа, Кязимни суратлаууна кѣре джашауда тенглик, тюзлюк, урунганлагъа ырахатлыкъ, насыб джокъду. Аны юсюне, ол хал джангыз Малкъар бла чекленмейди, битеу адам улун тутады.

Исламны мистикалы окъуууна кѣре бу джашау бошду, джалгъанды, адамны баш борчу дуняда зауукъланыргъа мыллык атмай, «ѣмюрлюк» джашаугъа — ахыратха хазырланыргъа керекди, адам джашар ючюн угъай, ёлюм ючюн кюрешиу аны борчуду. Къадар буюргъандан къутулуу джокъду деб, джашаудан тюнлюуге чакъырады. Ислам догмалары айтханнга кѣре, джер юсюнде джашау дегенинг — «ахыратха» хазырланыуу ауур джолуду.

Кязимни биз сюзген назмусундагъы магъана ал эки строфа бла чекленсе, поэт да ол магъананы айтады дер эдик. Алай, назмуну баш магъанасы аны ахыр строфасындады. Кязимни акъылына кѣре, адамны джашауу аманмыды, игимиди, джерде тууб, джерде тауусулады, башха тюрлю джашау джокъду:

«Дуня, сен не ачы тенгиз эсенг да,
Ата юйюбюзсе сен барыбызны.
Не этейик,— куртла кѣб джабадыла,
Сенде баргъан кыйын джолларыбызны» —

дейди.

Да сора, ахырат-джаннет джалгъан эсе, андан умут джокъ эсе, да сора дуняда насыб, эркинлик, тенглик джокъ эсе, джашау тауусулгъандан сора ол «ахыратха», «джаннетге» тюшерме деген умут да бош эсе, адамгъа не къалады? Не этерге керекди? Кязим анга кеси ачыкъ джууаб бермей эсе да, адамны барлыкъ, турлукъ джери бу дунядан башха джер болмагъанын кѣргюзгенде, окъуучуну, джашау ызын тюрлендирирге керекди, социальна тенгсизликни къурутургъа борчду деген сагъышха элтеди.

Кязим кесини «Нетейим!» деген чыгъармасында къартлыкъны, ёлюмню, джашауну юсюнден философиялы оюмларын этеди. Мында материалист мотивле бек ключлюдуле:

«Кюнле ётелле, нетейим?
Терк кетеле, нетейим?
Къартлыкъ келед, нетейим?
Къайры къачыб кетейим?»

Къачыб тау башына чыкъ,
Тенгиз туюне кир, букъ -
Джокъ къартлыкъдан къутулуу,
Джокъ аны артха буруу»¹ —

дегенинде, ол ёлюмден къоркъуб, къартлыкъгъа хорла-
тыб, фатализмге дженгдиргенден айтмайды. Аны ангы-
лаууна кёре, табигъатда тюрлениуле адам ол затланы
суйгенинден-суймегенинден туююлдо. Замап кесини
алгъа барыуун селейтмейди. Туугъан адам ёсгени, джа-
шай кетиб къарт болгъаны, арт логикалы ахыры ёлюмге
джетгени адамны акъылына кёре болмай табигъатны
кеси халы бла барады. Алай поэт назмуда: сиз туууб
ёсгенликге, къарг боллукъсуз, ёллюксюз, къадар айт-
хандан къутулалмазсыз, ёлгюнчю, не да этиб, кеси
ауарагъыз бла болугъуз демейди. Адамны къысха ёмю-
рюн ол бошха тергемейди, бош келгенге санамайды.
Адам келлик тёлюле ючюн кюреширге, джашаудан
алгъанын бютюн да оздуруб, ыз къалдырмаса, аны
джашауу сырафды дейди. Кязим ёлгенле сау боллукъ-
дула деб да айтмайды. Кязимни акъылына кёре, ёлюб
кетгинчи хар нени да тырнаб, урлаб бир зауукъ этиб
къалайым демекликни да, манга хар нени да не керек-
лиси барды деген аскетизмлик да бирча терслендиле.

«Ишле, Кязим, кёлсюзлюк
Этмей, джибермей терслик.
Темиринги туюгюн сен,
Назмуланы тизгин сен».

Ма аны джашау ызы олду.

Кязим Мечиев 1906 джылда, биринчи орус револю-
ция хорлана тургъан кезнуде, «Атасыны джашына осуя-
ты» деген назмусунда:

«Балам! Зулмулукъну кёре,
Кетеме къабыргъа — джерге.
Ким билед, санга тюшсе уа,
Зулму джокъ болгъанын кёрге!

Балам! Дунняда артыкълыкъ
Болмагъан кюнлеге джетсенг,
Ол замапда къабырыма.
Келиб: «Тынч джат!» деб къычыр сен!² —

деб джазгъанды.

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 86 бет.

² Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 43 бет.

Бу назмуда атасыны джашына этген осуят форманы поэт кесини философиясын суратлаб берир ючюн уста хайырланнганды. Хар строфаны башындагы «Балам!»— деген кётюргюч белгини кьайтарыуу тенгсизлик джашау ызда кьалгъанлагъа джарсыулу тынгысызлыгъын кючлю береди. Автор ол кьайтарыуну биринчи эки строфада кючлю интонация бла айтыб, ючюнчюсюнде уа ауазы сабырлы бош берилмегенди. Ол сабырлыкъны юсю бла поэт джашауда тюзлюк хорларыгъына ийнаннганын, ол хорлам терк болургъа ашыкьгъанын билдиреди, дунияда бир аманлыкъ иш этмегенине кьууанады.

«Балам! Дунияда артыкьлыкъ
Болмагъан кюнлеге джетсенг,
Ол заманда кьабырыма
Келиб «тынч джат?» деб кьычыр сен!»—

деген тизгинле назмуну кульминациясыдыла. Кязимни заманны, табигъатны, джашауда тюрлениулени юсюнден кьарамына эс буруб кез джетдирсек, анда материализмни кёб илишаны ачыкь кёрюнеди. Ол 1910 джылда Стамбулда айланнганында:

«Озгъан джауунну джамычы
Бла кьуууб бош кюрешме, —
Сен озгъан джаш кюнлеринги
Базарда табарма деме.

Дунияда джокь аллай базар,
Аны бир саудюгер сатмаз.
Къарындашынг табмаз излеб,
Ананг джангыдан бералмаз¹—

деген чыгъармасын джазгъанды. Бу назмуда поэтни айтханына кёре, джашау тохтаусуз алгъа барады. Бюгюнню джаш адамла тамбла кьарт боллукьдула, бюгюнню кьартла уа тюнене джаш эдиле. Ол себебден, хар адамны борчу — бюгюн этиллик ишни тамлагъы болджалгъа салмай этерге керекди. Адам джашаугъа тарыгъыр ючюн келмейди. Заман салгъан борчну толтурургъа керекди. Тёлюле арасында байламлылыкъны диалектикасы хар тёлюню кесине энчи борч салады демеклик кючлюдю. Заман оза баргъаны кьадар Кязим Мечиевни джашаудагы тюрлениулени ангылау дараджасы да теренлене, кенгере, ачыкьлана

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 58 бет.

келеди. Ол кесини философиялы назмуларында джашаудагы болумну тюрлениулерини ич диалектикасына джууаб излерге кюрешгенде, аланы урунганланы сейринден ёнчелеб тергеуге алады.

Кязим Мечиев битеу дунядагы имперналистлени, пролетариат бла капиталистлени орталарыны ахырына дери джиклениулерини эм ол ишге марксизм-ленинизм не кёзден къарагъанын биринчи битеу дуня уруш ачылгъан джыллада ачыкъ билмегени кертиди. Ол урушну нек ачылгъанын, кимле ачханларын да толу билалмагъаны хакъды. Алай урушну ал кюнлеринден башлаб окъуна аны ангылаулуугу, урунганланы бек сюйгени, художник сезимлиги ол уруш урунганлагъа насыбха ачылмагъанын кёрюзтеди. Ол ишни болумун Кязим теориялы ангылаялмагъан эсе да, аны урушха къарамы большевикле партиясыны политикасына джууукълугъун кёребиз. Аны «1914 джыл» деген назмусу битеу дунялыкъ урушха джораланады. Ол бизни литературада урушха къаджау джазылгъан чыгъармаланы бек алааматларынданды.

«Дуня къан урушха киргенд,
Тынчлыкъны атасы ёлгенд.
Падчахъа аман кюн келгенд,
Халкъны халкъгъа душман этгенд.

Джашла урушха баралла,
Анала джашсыз къалалла...
Джюрекле ачыудан джаналла»¹.

Ол тизгинлеге иги эс буруб къарасакъ, къан тегюлген уруш урунганланы алайсыз да онгсуз джашауларынын тезюб болмазча этгенин эслейбиз. Поэт терслени бетлерин арсарсыз ачады, ала падчах эм капиталистле, помещикледиле. Андан сора да поэт уруш майданы бла тылны бирлигин уста сезгенди. Ол бирлик да недеди дегенде: урушда кырылгъан урунганладыла, алагъа хар нени да къураб берген да халкъды, бушууну, хазна къалдырмай кесине алгъан да урунганладыла. Ала ол урушдан чыкългъан джалан да бир затдан — файдадан къурудула. Урунганны табигъаты мамырлыкъны излейди. Ма поэтни назмусуну философиялы магъанасы андады. Кязимни урушха къаджау назмусунда уа былай джазылгъанды:

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 89 бет.

«Падчах дейле, аскер дейле,
Джасакъ,налогла излейле.
Бералмагъанны тюелле,
Халкъ къанын сууча ичелле»².

Социална тенгсизлик джашау ызны кертилиги болуб тургъан заманда «саутланган адам» урунганни джауу болгъанын, терсликни символу болгъанын поэт тюз эслегенди. «Падчах дейле, аскер дейле» деб, поэт ол солдтла падчахлыкъны тутхучу болгъанын кючлю береди. Алай ол хал тюрленмей амалы джокъду, не ючюн десенг, «къалмагъанды бизде тѣзюм» дейди поэт.

Кязим Мечиевни философия чыгъармаларында аны эстетика, къылыкъ, социология къарамларын, джашау бла ёлюмню юсюнден сагъышларын кѳребиз. Ол затланы юсюнде аны поэзиясы не джанлы болгъанын англайбыз. «Джашлыкъ сен садакъ окъ эдинг» деген чыгъармасында джашауну, джашлыкъ бла къартлыкъны юсюнден сагъыш эте, тюрлениуленди диалектикасына акъылы джетеди. Джашау тохтаусуздуну, алгъадан алгъа барады, адамны ыразылыгына-ыразысызлыгына къарамайды. «Джашлыкъ сен садакъ окъ эдинг» деб, кеси джашагъан кюнлени садакъ окъгъа тенгледиреди. Мында кюнлени тохтаусуз озууу къартлыкъны джууукълашдыргъаны, ёлюмге джууукъ элтгенин англайды. Алай ёллюкбюз да ёллюкбюз, энчи зауукъну юзерге кюреш, сенден къалгъан дуня тюр болсун деген кѳлсюзлюк ол назмулада джокъду. Джашауну чексизлиги эм хар тѳлюге джашау джюклеген борчну толтуруу кереклигин, кесинден сора келлик тѳлюге джюк къалдырмай кетмекликни насыбсызлыгы кючлю бериледи.

Кязимни дидактикасы керексиз акъыл юйретиу, магъана сайлыкъны, къургъакъ акъыллылыкъны хорлагъанды. Поэзиядан окъуучуну кѳлюн къачырмай, аны акъылын, сезимин къозгъарча, терслик бла тюзлюкню не болгъанын юйретирча дидактикалы назмуланы джазар ючюн къуру фахмудан сора да поэтни халкъ джашауу бла терен байламлыгы, кюрешге къатышыууну тирилиги, халкъ тюрбеген къууанчлагъа, джарсыулагъа тышдан сансыз къарамай, кесини энчи башына тюршген затлагъача къарауу, джашаудан уллу сынауу болмакъ-

² Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж. 98 бет.

лыгы, халкъ тилин уста билмеклиги, суратлау амаллары бай болуу керекди. Ол назмуладан биз халкъ тилни шатыклыгын кёребиз. Кязим кесин халкъдан ёрге кётюрюб мардасыз акъыллыча этиб кёргюзтюрге кюрешмейди, халкъны джахиллигини дараджасына эншге ийилиб да омакъланмайды.

Адамлыкъ бла адамсызлыкъ, тюзлюк бла терслик, харамлыкъ бла халаллыкъ, къоркъакълыкъ бла батырлыкъ, тазалыкъ бла кирлилик, намыслыкъ бла намысызлыкъ кеслерини ич магъаналары бла кючлю ачылгъандыла. Аны ол къауум назмуларында поэт кесини эстетика идеалын береди. Кязимни битеу поэзиясында локонизм афоризмле, джютю сёзле, идиомала аны дидактика-философия назмуларында бютюн да аламат чекге джетгендиле. Хар сёзю автор марагъан точкагъа тиерча джютюдю. Ол дидактика назмуларында джаш тёлюню заманны излемине кёре ёсдюрюрге уллу эс бурады. Эскичиликни тутханланы, джашауну артха тартханланы сёгеди.

Тюзлюк ючюн не къыйынлыкъдан да къоркъа билмеу, кесини энчи баш къайгысы ючюн угъай, джамауатны сейири ючюн кюрешуочю поэтни идеалыды. Аны ол назмуларында адам туугъанда окъуна бузулуб туумайды, аны бзулууу джашау ызгъа кёре болады; юйретсе, тюзелмезлик джокъду деб бериледи.

Кязимни дидактика назмуларында суратлауну бек суйген ызы тюзлюк эм терслик джанын контраст халда кёргюзтююдю. Ол бир тюз образны уста скульпторну къолу ишлеген суратча аны андан ары соза, хапарлай турмай, ол тюз затны антонимин алыб, аны да кючлю афоризм бла береди. 1900 дж. джазгъан «Батырлыкъ джютюд...» деген назмусуна къарайыкъ:

«Батырлыкъ джютюд, къамача,
Къоркъакълыкъ гумухд, салтача»¹.

Автор биринчи тизгинде батырлыкъны (Кавказ поэзияны адетиндеча) символу этиб, къаманы бош сайламайды. Ол эртдеден бери джигитликни, къатылыкъны, ишангылыкъны белгиси болуб келгенди. Къоркъакълыкъны уа поэт гумухдукъ бла тенгледиреди. Да сора салтаны нек алады дерликле болурла. Ол къарыуну, деменгилиликни белгиси туююлмюдю? Поэт былайда сал-

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик, 1959 дж., 37 бет.

таны гумухлукъ белгисин эсге алады. Алай иш анда да туйюлду. Поэтни айтайым дегени:

Батырлыкъ кьорур джуртунгу,
Кьоркьакълыкъ кёмер отунгу»¹ —

деген тизгинледи. Башха сёз бла айтсакъ, кыйын, сынаулу кюн келгенде батырлыкъ халкъны насыбы ючюн сюелсе, кьоркьакълыгъ'а, сатылыб, палах келтиреди. Кьоркьакълыкъны джюрютген адамны ол кылыгы аны ёсдюргеннге салта ауурлугъуча тиерин айтады. Автор андан ары батырлыкъны отлукъ ташха, кьоркьакълыкъны джёге агъачха тенг этеди. Ол тизгинлени барысы да нарт сёзге айланган афоризмледиле.

«Ачыкъ сёз» деген назмусунда да тюз илишанла бла терсликни ич магъанасын тутхан белгилени антоним халда суратлайды. Ол мында батырлыкъны, кертчиликни, бийикге талпынууну, сёзге угъай, ишге джигерликни, махтаныргъа угъай, керти чомартлыкъгъа ёчлюкню магъанасын ачады. Тилчиле, ётюрюкчюле, эринчекле, джаншакъла аны къанлы джауудула. Хар ким халкъына джарар ючюн къушча «бийикге ёч болургъа» керекди дейди.

«Аман къатын тилчи болур», «Аман къатын кёбге джатар, кюню хапар бла батар» деген затланы ич магъанасы теренди. Мында поэт маджарыусуз, ююн тизгинли туталмагъан, сабийлерине кереклисича къараялмагъан, кирли, эринчек, таурухчу тиширыуланы сёге, тиширыуланы ол дараджагъа джетдирген джашау ызы терслейди эм джашауну ол сынауларындан хорлам бла чыгыб, ёхтемликни тас этмезге чакъырады.

1905—1907 джылладагы орус революцияны тауушу малкъар таулагъа да джетди.

Ол заманда джазылгъан «Иги сёз» деген назму джарлы халкъгъа джакъ басыу джаны бла джазылгъан ахшы чыгъармаладан бириди. Ол назмуда «иги сёзню бичакъ кесмезин, боран элтмезин», аны багъалылыгъын кёргюзтеди. Алай иги сёз деб поэт керексиз омакъланыугъа айтмайды. Халкъны джашауун тюз кёргюзтюб, аны эркинликге чыгъарыргъа болушхан сёзлеге — поэзиягъа айтады. Иги сёзсюз, джырсыз халкъ болмайды, урунганланы азатлыкъ кюрешге хазырлауда аланы магъаналары уллуду. Ол джарлыны тыянчагыды, бай-

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары Нальчик. 1959 дж., 37 бет.

гъа муджура болуб тиеди. Иги сѣз былайда тюзлюкню джырчысыны белгисича бир затды. Иги сѣзню хорлар, тюзлюкню джырын ёчюрлюк кюч джокъду, не ючюн десенг, аллай сѣзле урунганланы сейирлерин тутадыла. Назмуну ич магъанасы ол затха бойсунады.

Кязим Мечивни дидактика назмуларыны ичинде бек алааматларыны бири «Ишлеген» деген назмусуду. Ол чыгъармада Кязим урунууну магъанасын ача: «Иш джашауну мурдоруду», — деген материалист акъылгъа келеди. Мында поэт джалан да иш суюмезлени, кеслерин къайда болса булджута, кечиндире айланганланы сѣгюб чекленмейди.

Аны юсюне, ёмюрюнде джашау терсликни терен ачыб, джарлыны мугурлу джашауун суратлаб тургъан фахмулу поэт ол тенгсизлик дуняда ишлегенлени къыйынын ишлемегенле ашагъанын, ишлеб кеси халат къол къыйынылары бла кюн кѣрюр дыгаласда айланган урунганлада джюрек тынчлыкъ да, кереклерин табыу да, не къарынылары тойгъунчу ашамай, не юслерине кьер затлары болмай тургъанларын да, харам мюлкге эсирген байла-бийле бел аурутуб къыйналмасала да, байлыкъдан чириб джашагъанларын кѣрмей турмайды. Алай, ол урунганланы ишлерге чакъыргъан да байланы, бийлени ачкѣзлюклерин къандыр, ала ючюн къаруунгу, билиминги аяма демейди.

Ырысхыны чыгъаргъан кюч джалан да урунууда болгъанын, адамны адам этген, хар затны да башы урунуу болгъанын ангылайды.

Кязим джашауну тутуругъу, аны алгъа элтир кючу болгъанла урунганладыла, кесини халат къол къыйынын хайырланыргъа къоймагъан, джаратыучулукъ жангычылыгъына чырмау болгъан эски джашау ызкъуругъа керекди дейди.

«Ишди дуняда кѣз джарыкъ.
Ишди бизни къууандырлыкъ.
Ишлегенни кѣлю джарыкъ
Ишлемеген болур джазыкъ»¹, —

демекликде эзичю классланы адамсызлыгъына терен ийнаныу барды. «Ишлеген» деген назмуну ритмасы, тартдырылгъан джыя кибик, кючлюдю, джоргъады. Джал-

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 70 бет.

кѳаулану, эринчеклени терслеу бла джазыла эсе да, ишлеуну джаратыучу, тюзетиучу кыйматына чексиз ийнаныу оптимизмни интонация кѳолайлыды.

«Ишлемесенг — азыксызлай,
Ишлемесенг — гырджынсызлай,
Ишлемесенг — чабырсызлай,
Ишлемесенг — намыссызлай...

«Ишлемесенг» деген сѳзю кѳайтарыб-кѳайтарыб айтмакѳлыкѳ, автор ачыкѳларгѳа кюрешген идеягѳа битеу акцентни ауурлугѳун тѳшюрюрге болушады. Назмуну хар тизгини нарт сѳзча джютю, алакат афоризм-ледиле.

Мечиев кесини поэзиясында адамлыкѳны кыйматын этген ишине, ол ишни ким ючюн этилгенине, адам урунугѳа не кѳзден кѳарагѳанына кѳре багѳалайды. Аны акѳылына кѳре, ишлемеген адамсызлыкѳны белгисиди.

Кязим кесин «Тюзлюк» деген назмусунда келлик юнню насыбына ийнаныб, джарлы халкѳ тюзлюкню чигинджиси болгѳанын кѳргюзтеди.

Башха назмусунда уа:

«Махтанмагѳыз, бай да, бий да
Бизнича инсансыз сиз да,
Кѳалмабыз биз бирибиз да
Неди байлыкѳ, мюлк да, юй да?» —

деб, поэт кеслерин кѳкден тѳшгеннге санаб, кеслерин джашауну тутуругѳу сунуб, тюзлюк джалан да кеслериндеди деб, урунганланы уа хиликгѳа этген байланы ким болгѳанларын айтады. Сиз да, биз да (байла да джарлыла да) не тукѳум джашасакѳ да, ѳлюмсюз боллукѳ тѳйюлбюз. Алай сизни ѳлгенигизден сора, дунияда кѳаллыкѳ затыгѳыз джокѳду, сизден кѳалгѳан байлыкѳ, ырысхы да ишлегенлени кѳолундан джаратылгѳандыла. Урунганланы уа тюзлюкге кѳулланыудан джаратхан затлары кѳаллыкѳды дейди. Поэт былайда «биз» деген сѳз бла битеу урунганланы кѳргюзтеди. Адамны адамлыкѳ борчу тюзлюкге кѳулланыуду. Нек дегенде, «тюзлюк ѳлмейди, чиримейди, аны кѳылыч кесмейди, залим аты малтамайды, ол кѳб залимни бойнун бургѳанд, падчахладан кѳутулгѳанд»¹. Бир сѳз бла айтыргѳа, тюзлюк джашауда алгѳа барыу процесси селеймейди,

¹ Кязим, Сайлама чыгѳармалары. Нальчик, 1959 дж., 75 бет.

тохтамайды, тюзлюк урунганланы азатлыкъгъа элтирликди. Ол аны джашау кертиликни эсден кетмез образлары бла ачады. Ол чыгъармасы бла Қязим Мечиев джаш тёлуге: кыйынлыкъгъа, ауурлукъгъа, сынаулагъа хорлатмагъыз, тюзлюкню хорламы ючюн, терсликни хорланыуу ючюн не кюч-къарыуу да салыб кюрешигиз деб юйретеди.

Қязим Мечиевни философия чыгъармаларында аны кылыкъ, акъыл, социология кез къарамларын, джашау бла ёлюмню юсюнден сагъышларын кёребиз. Ол затланы юсюнде аны поэзиясы не жанлы болгъанын ангылайбыз. «Джашлыкъ — сен садакъ окъ эдинг», «озгъан джауунну джамычы бла кзуууб бош кюрешме» деген чыгъармаларында джашауну, джашлыкъ бла къартлыкъны юсюнден сагъыш эте, тюрлениулени диалектикасына акъылы джетеди.

Қязимни 1912 джылда джазылгъан «Мараучуну анасыны джыры» деген чыгъармасын тинте келгенде, поэт кесини чыгъармачылыгъында фольклорну хайырлы джеттишимлерин нечик терен сингдиргенини диалектикасын кёрюрге боллукъду. Назму малкъар халкъны фольклорунда джюрюй келген темагъа джазылгъанды. Фольклордача, мында да уучулукъгъа тебрегенлени джолу болуб, хайырлы уугъа чыгъайыкъ деген тилеклери барды. Тилек интонация мында да сакъланганды. Ол угъай, ёлчеми да фольклоргъа джууукъ болгъаны кёрюнюб турады.

Алай бу назму ич кыйматы бла терегенде фольклордагъы «Апсатыдан» ахыры бла да башхады. Ол башхалыкъ автор сагъайыулу интонацияны акцентин тюзюрген точкадан тебреб, болумну кертиликне, суратлау кереклени кючлюлюгюне, деталланы джашаулулукъларына дери да ачыкъ кёрюнюб башлайды. Андан сора да, фольклорда «Апсатыны джырларында» хар заманда да сёз уугъа тебрегенлени кеслерине айтдырыб, анда джолубузну болдур деб, мараучулукъну «аллахындан» джалыныб тилеу, аллах бизни унутмай, бир эрир эсе уа деген умут барды. Қязим'а тилек тилеген адамгъа джашы уугъа тебреген ананы сайлайды. Фольклорда мараучула къалай тилей эселе, джашыммы хайырлы къайтар деб, мында да ананы аллахдан тилегенин автор суратлайды. Алай ол аны аллахны къудретине чексиз ийнанганын кёрюзтюр ючюн туююлду.

Уугъа барыуну, анда кийик ёлтюре айланыуну кыйын-лыгын уста билген, тынгысыз болуб сакълагъан ананы джюрегинде бир бири бла къаты кюрешген эки сезимни кыйнауну береди: джашы уудан къалай кыйтыр деген джюрекдеги кван тугул бла аууз къабынлары болмай, кёзлери аралыб сакълагъан сабийлени халына джарсыуну сезими ол ана джюрекни кыйнатханла аладыла.

«Балам, джугъутур уугъа чыгъаса,
Джюрегим кыйгъыдан толад.
Чынгылла тумандан толдула.
Тауда къар, бугъей кёб болад»¹ —

дейди поэт.

Назмудагъы «Балам!» деген сёзню бийик ауазда кыйтарылыб айтылуу, кюйсюз таулары ачы сура-ты эм башха тюрю кёб затла ол таулу тиширыуну билеу ич дунясын, психологиялы халын кёрюрге болуш-ханды.

¹ Къазим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 77 бет.

Далхат Маммеев
КЯЗИМ МЕЧИЕВ

На балкарском языке

Редактор **С. Теппеев**
Художественный редактор **И. Чичкин**
Технический редактор **И. Бабаев**
Корректор **Х. Кулиев**

Сдано в набор 17/XII 1965 г. Подписано к печати
22/III 1966 г. Формат 84×108^{1/32}. Физ. печ. л. 2,125.
Усл. печ. л. 3,6. Уч.-изд. л. 3,56.
Тираж 500 экз. Заказ № 9948. Ч02091.

Цена 10 коп.

Кабардино-Балкарское книжное издательство
Нальчик, проспект им. Ленина, 33

Тилография им. Революции 1905 года
Управления по печати при Совете Министров КБАССР
Нальчик, проспект им. Ленина, 33